

Др Венцеслав Глишић

УЖИЧКА ПОЖЕГА И ОКОЛИНА У УСТАНКУ 1941.

Немачке посадне јединице нашле су се у веома тешкој ситуацији у Србији у септембру 1941. године када су партизански одреди почели да нападају градове. Нарочито је постала критична ситуација за те јединице у западној Србији. Због тешког положаја у коме су се нашле немачке окупаторске снаге, командант југоисточка фелдмаршал Лист предложио је Хитлеру да командовање немачким трупима у Србији преузме генерал пешадије Беме, који је са својим штабом дошао из Грчке, као и да се пошаље у помоћ најмање једна дивизија. Хитлер је схватио озбиљност ситуације у Србији и усвојио Листове предлоге. Из Француске је послата 342-га пешадијска дивизија, а из Грчке 125 пешадијски ојачани пук. Беме је постао »једини носилац целокупне власти« у Србији а његово звање било је опуномоћени командујући генерал у Србији. Он је добио задатак да угуши устанак и, по наименовању на нову дужност, одмах је дошао у Београд 19. септембра.

Већ на сам дан Горобилске борбе 20. септембра, Беме је морао да изда наређење да се повуку немачке јединице из Ужица и Пожеге. На првом кораку на новој дужности доживео је горчину пораза и то је признао на суду у Нирнбергу 1947. године, када је рекао: »Дошао сам до тешке одлуке, напустио сам Ужице и Чачак, где су окупљене немачке трупе имале јаке губитке и повукао сам их у Краљево. Ова одлука наишла је на критички одјек у мом штабу, била је и у Армији неповољно примљена.«¹

Истовремено, наређено је суседним гарнизонима у Чачку и Краљеву да помогну повлачење, односно прихватање немачких јединица из Ужица и Пожеге са својим снагама, нарочито у Овчарској клисури. Јединицама на ужичком терену наређено је да униште сво заплењено оружје и муницију бивше југословенске војске, али се то није захтевало за погонско гориво, које је било смештено недалеко од Пожеге у Јеминској Стени, јер се претпостављало да га партизани неће моћи искористити пошто немају возила.²

Фелдкомандант у Ужицу и пре ове наредбе помишљао је на повлачење и ступио је у контакт са четницима Радомира Бекића и Боже Ђосовића Јаворца који су се од 17. септембра налазили у

¹ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (у даљем тексту: ЗБ НОР), I, 1, стр. 682.

² Архив Војноисторијског института (у даљем тексту: АВИИ), Микрофилмови Вашингтон у (даљем тексту: НАВ-Н), Т-501, Р-249, С-837.

Чајетини и позвао их на разговоре у Ужице. Захтев да се са четницима преговара поновљен је од стране Фелдкомандантуре и 19. септембра, када је гарантована лична безбедност четника преговарача. Истовремено, Бекић је водио преговоре и са партизанским четама: Ужичком, Рачанском и Златиборском, које су се налазиле на прилазима Чајетини, само да би добио у времену. Бекић је прихватио немачки позив и са наоружаном пратњом дошао је 20. септембра у Фелдкомандантуру у Ужице на разговор. У једном касније сачињеном извештају он тврди да је предлагао Немцима да напусте град, али да му они тада нису ништа одговорили. Међутим, остало је нејасно на који је начин Бекић сазнао да ће немачке јединице напустити Ужице ако не прихвате ове разговоре, јер је одмах после њиховог изласка из града сишао из Чајетине са око 100 четника и запосео Ужице, а поменуће партизанске чете су исто вече заузеле Чајетину.

Иако је наређење Бемеа стигло у Ужице касно, негде око 23 часа 20. септембра, Кениг је наредио повлачење након непуних 5 часова и прве немачке јединице кренуле су 21. септембра у 9 часова из Ужица. Командир Друге чете, капетан Хофман, послао је половину чете са поручником Гинтером да као претходница осигура мостове у Овчару.³ Повлачење немачких јединица из Ужица текло је лошим путем преко Трешњице и Здравчића, јер је вероватно и борба у Горобиљу утицала да се изабере овај пут као безбеднији.

У Пожегу је, најпре, 21. септембра, стигла претходница, па моторизована колона, а затим су постепено пристизале коњске запреге и пешадија. Колона је била дугачка око 6 километара и у њој се кретало 1.217 људи, који су припадали пуковском и баталјонском штабу, пешадији, артиљерији, Фелдкомандатури, царини, тајној војној полицији, интендантској служби, радиостаници, војном дому и војној пошти. Марш до Пожеге протекао је без неких већих инцидената, изузев што је заштитница била нападнута недалеко од Ужица из неких кукуруза, али нико није погинуо.⁴

Извршавајући замисао генералног секретара КПЈ и врховног команданта, Јосипа Броза Тита, да се у западној Србији створи слободна територија, штаб Ужичког НОП одреда предузео је последње припреме и издао наређење да се приведе крају ослобођење ужичког краја. Резултати су убрзо уследили: Бајина Башта је ослобођена 12, а Ивањица 13. септембра и Чајетина 21. септембра. Били су остали још Ужице и Пожега. У Пожеги се 21. септембра налазила немачка колона у повлачењу и посадне јединице из Пожеге су се припремале за повлачење. Штаб Ужичког НОП одреда није знао за немачка наређења о повлачењу, али, и без ових обавештења, Штаб одреда се припремао за коначан обрачун.

После успеха у борби са непријатељем у Горобиљу, Ариљска и Пожешка партизанска чета добиле су велики прилив из околних села. У народу се пробудило расположење за борбу против окупатора и вера у победу.

³ АВИИ, НАВ, Н-Т-315, Р-2238, С-516.

⁴ АВИИ, НАВ, Т-315, Р-2238, С-387.

Штаб Ужичког НОП одреда је одлучио да ово расположење искористи и позвани су у одред сви они који су имали оружје и желели да се боре против окупатора. Позиви преко курира нису отишли само у суседна села, него ка Драгачеву и Ивањици и у села с друге стране Пожеге. Такође, курири су упућени и у Златиборску, Рачанску, Ужичку и Црногорску чету да прикупе што више људства и да се примакну градовима. Ово прикупљање људи је вршено на добровољној основи и није било никаквог притиска.

Борци Пожешке чете остали су у ноћи после Горобиљске борбе на истим положајима, иза моста. У Горобиљу њима се прикључио знатан број бораца са оружјем и без оружја. Тако да је на обали реке Бетиње нешто организовано, а нешто спонтано дошло до великог скупа партизана и народа. Сви су били прожетни оптимизмом да ће непријатеља за кратко време протерати из овог краја. Један део Пожешке чете током ноћи се пребацио у Рупељево на шумљену падину испред рашљанске станице и осматрао путеве од Ужица и Рогу. Њима су се придружиле наоружани сељаци из Рупељева, Сврачкова, Расне, Рогу и Речица.

Ариљска партизанска чета и са њом нове групе партизана заузеле су положаје код срушеног гвозденог моста у Горобиљу. Тако је формирана нека врста фронта на реци Бетињи према Пожеги, јер се очекивала одмазда за немачке губитке у Горобиљу.

Кад је примио обавештење да се Немци повлаче из Ужица и Пожеге, штаб Ужичког НОП одреда донео је одлуку да нападне немачке јединице на путу од Пожеге ка Овчарско-кабларској клисури, на коме се налази пуно теснаца и мостова, и где се непријатељ може изненадити и тући. Истовремено је одлучено да се обавести Чачански НОП одред о повлачењу немачких јединица и да се оствари сарадња са Чачанским НОП одредом, првенствено са Драгачевском четом, која се кретала тереном на коме је требало поставити заседу немачкој колони. За успостављање везе са Чачанским НОП одредом, ради координације борбених дејстава против непријатеља у повлачењу, одређен је Војислав Пајић.⁵ Осим тога, штаб одреда је намеравао да сруши мост на путу у Овчарској Бањи, који је већ једном био минирао, али није озбиљније оштећен. Одређена је била група бораца Ариљске и Пожешке чете, коју су предводили Видан Мићић и Ратко Јовановић. Група је ангажовала три сељака са запрегом који су превезли бомбе споредним путевима до манастира у Овчару. Кад су стигли било је већ касно. Немци су били послали јака обезбеђења на мост. Група партизана је закопала бомбе, вратила се натраг, јер задатак није било могуће извршити.⁶

На излазу из Пожеге, уочи 22. септембра, заузела је положаје група партизана из Пожеге, Бакионице и Пријановића. Њу су предводили Миливоје Радовановић и Лазар Обреновић, чланови КПЈ. Даље од њих била је група Влајислава Николића из Гугља која је посела положаје око Кратовске Стене. С десне стране Мораве налазиле су се групе партизана из Драгачева.⁷

⁵ Новак Живковић, Горобиље, Пожега-Ариље 1971, стр. 116-120.

⁶ Сећање Видана Мићића, 2. VII 1974.

⁷ Сећање Миливоја Радовановића Фарбина 15. XII 1955.

Ту ноћ Пожега је доживела немирно. У варошици се задржао највећи део немачке маршевске колоне из Ужица са возилима, коњским запрегама и војницима који су испунили све кафане. Пожега је невољно примила под своје кровове око 1.000 непријатељских војника. Те ноћи и четници Драже Михаиловића нису спавали. Они су били обавештени од свог сарадника да су партизани са свих страна опкољавали Пожегу и да се Немци повлаче. Четници су истовремено прикупљали групе и појединце по селима северно од Пожеге са намером да уђу у Пожегу кад се Немци повуку.

Приликом сакупљања сељака четници су претили позивајући се на краља и отаџбину и положену заклетву. Сељаци су довођени у заблуду четничком пропагандом да иду да се боре против Немаца и да помогну партизанима. Позиви квислиншких власти из Пожеге за помоћ стигли су и у Ужице, где су били четници Радомира Бекића и Боже Јаворца, затим у Косјерић капетану Момчилу Петровићу, у драгачевска села а и у нека села иза партизанских положаја. Највећа група четника из Добриње и Жевице коју је предводио Милош Глишић, сакупила се у току ноћи у Глумчу. Ујутру, 22. септембра, све три групације, Немци, четници и партизани, кренули су ка својим циљевима. Немци да се повлаче, партизани да им пресеку одступницу и нанесу што веће губитке, а четници Драже Михаиловића да искористе плодове партизанске победе и да уђу у Пожегу без борбе.

Немачка колона из Пожеге кренула је изјутра, 22. септембра. Сада је била знатно дужа, јер су јој се прикључили војници из Пожеге, а у колони се поред осталог кретало 164 возила, 248 коња и око 1.500 војника.⁸

Кад је немачка колона кренула из Пожеге, већ су групе партизана кренуле да спрече повлачење непријатеља. Прва чета Првог батаљона 724-тог пука кретала се као претходница. Она је без сметњи изашла из Пожеге, јер јој је излаз обезбеђивала 3. чета. Међутим, 2. чета истог батаљона, којом је командовао официр Хофман, била је нападнута од групе партизана из Бакионице и Пријановића свега један километар даље од железничке станице у Пожеги, али је без губитака наставила марш према Кратовској Стени. Кад је стигла у Гугаљ, код Обреновића кућа, на њу је отворила ватру из Дљинског поља са десне стране Мораве група бораца Пожешке и Ариљске чете. Истовремено на колону је са чела отворила ватру група партизана из Гугља, коју је предводио Влајислав Николић, а која је заузела положај на брду изнад окуке на Кратовској Стени. Немачка II чета је избацила према овој групи партизана две групе аутоматичара са неколико лаких митраљеза које су извршиле јуриш на Коту 388 и успеле да потисну партизана.⁹

Трећа чета такође је дошла под унакрсну ватру код Кратовске Стене, те је морала да се заустави и да се бори.¹⁰ Ту су се у борбу укључили Милојко Марковић, члан КПЈ и Милан Обра-

⁸ АВИИ, НАВ, Т-315, Н-2238, С-337.

⁹ АВИИ, НАВ, Т-315, Р-2238, С-516.

¹⁰ АВИИ, НАВ, Т-315, Р- 2238, С-517.

довић са групом омладинаца из Дљина који су били заузели положај с десне стране Мораве на брду »Шанац« преко пута окуке на Кратовској Стени. И 4. чета, која је имала задатак да обезбеђује штаб пука и батаљона, била је изложена ватри партизанског оружја.

Кад је 1. чета стигла на велику окуку испред Јелен-Дола, већ је група бораца из Дљина успела да се пребаци на висове изнад дљинских воденица и да туче Немце. Ту је немачка колона претрпела губитке и морала је да стане. На окуци Немци су поставили тешке митраљезе и артиљерију и почели да тучу висове са којих су дејствовали партизани. Борба је трајала око 2 часа, а у помоћ су позвани авиони и тенкови и под њиховом заштитом колона је продужила марш према Чачку.¹¹ Њено чело је било поново нападнуто код села Тучкова. Авиони који су штитили повлачење почели су бомбардовати и митраљирати куће по Дљину, а у Јелин Долу су погодили и срушили кафану Димитрија Синђелића. Истовремено су немачки тенкови и артиљерија отворили ватру по засецима Дљина у правцу одакле су дејствовали партизани.¹²

Последњи напад немачка колона доживела је при повлачењу из ужичког краја пред Овчар Бањом. Група партизана из Дљина пребацила се и заузела положај преко пута тунела Овчар Бање.¹³ То је било најкритичније место за пролаз Немаца ка Чачку. Сачекала их је ватра из пушкомитраљеза и пушака на стотину метара испред тунела. О тој борби мајор Кениг, командант I батаљона, у извештају, између осталог, писао је: »Тамо су стајала на стеновитим литицама одлично уграђена митраљеска гнезда и држала улаз и излаз тунела под ватром«. Кенигов командир I чете још детаљније описује ту борбу: »Чело чете, када је доспело на 1.200 м. пред мост у Овчару, нападнуто је са севера, југоистока и југозапада унакрсном ватром. Нису се могли открити тачни непријатељски циљеви и морало се наступати под заштитом тешких митраљеза«. При томе су подофицири Моргенштерн и стрелац Ербе рањени. Приликом повлачења од Пожеге до Овчар Бање Немци су имали три погинула војника, 18 рањених, 12 убијених и 25 рањених коња.¹⁴ Било је ту и материјалних губитака. На пример, 4. чета изгубила је 2 пиштоља, 4 пушке и једна путничка кола.¹⁵ Након борбе у Овчару није било више напада на немачку колону и немачки војници из колоне стигли су у Чачак увече, 22. септембра.

Док се немачка колона постепено повлачила из Пожеге, водећи непрестано борбу са партизанима, четници Драже Михаиловића, које је водио капетан Милош Глишић, искористили су ангажованост партизана у борби против окупатора и изјутра 22. септембра из Глумча се примакли Лисишту. Ту је половину ове групе одвојио Милош Глишић и са њом умаршовао у Пожегу у тренутку кад су се Немци још налазили у Пожеги. Глишић је са немачким

¹¹ АВИИ, НАВ, Т-315, Р-2238, С-518.

¹² АВИИ, НАВ, Т-315, Р-2238, С-515.

¹³ Драгослав Марковић, Учесће Доњег Драгачева у револуционарном покрету и НОП-у у 1941, рукопис, стр. 8-9.

¹⁴ АВИИ, НАВ, Т-315, Ф-2238, С-338.

¹⁵ АВИИ, НАВ, Т-315, Р-2238, С-515.

официрима преговарао у згради општине. Ток тих разговора није познат, али се знају резултати. Четници су дозволили да се немачки војници неометано повуку, а онда су они запосели Пожегу и истакли своја обележја.

Одмах након уласка четника у Пожегу окупила се једна самозвана мешовита група људи, која је сматрала да она треба да заступа интересе Пожеге у том тренутку. Њу су сачињавали Милош Глишић који је иза себе имао четнике и водио главну реч, затим два жандармеријска капетана, неколико грађанских политичара и један подофицир (Срдановић). Договорили су се да упуте писмо штабу Ужичког народноослободилачког партизанског одреда у коме се захтевало »у име краља и отаџбине« да се партизани разиђу кућама.¹⁶ Писмо је стигло у штаб Ужичког НОП одреда и како није било одговора једна делегација четника Драже Михаиловића кренула је истог дана у Горобиље на преговоре у штаб одреда. »Да се не би проливала братска крв речено је да капетан Глишић, наредник Срдановић, адвокат Аца Дрндаревић и управитељ основне школе Драгомир Шуњеварић, оду у комунистички штаб, који се налазио у селу Горобиљу, и да тако преговарају о даљој сарадњи и подели власти...«

На преговоре су кренули око подне. Делегација из Пожеге је тражила од штаба Ужичког НОП одреда да варош остане четницима, док је штаб одреда предлагао да власт буде заједничка. Разговори се нису дуго водили, јер је Душан Јерковић дао знак партизанском обезбеђењу да разоружа четничку делегацију и да је стави под стражу.¹⁷ До уласка у Пожегу ова четничка делегација је била затворена у кући Љуба Мићића. Ускоро, за овом делегацијом, стигао је и Миљко Марјановић квислиншки председник општине у Бакионици и он је такође био ухапшен. Група затвореника, са Глишићем на челу, одведена је са четом у Пожегу 22. септембра увече.¹⁸

Док се још водила борба са немачком колоном било је послато неколико партизана да извиде ситуацију у Пожеги. Тако је, на пример, Јован Стаматовић прошао кроз Пожегу и прикупио потребна обавештења од Милоша Божића, који је и пре тога чети слао вести из Пожеге о кретању окупатора и њихових сарадника.

Истовремено са борбом против Немаца почеле су припреме да од четника заузму Пожегу. Једна група партизана добила је задатак да заузме положај до реке Бетиње до иза школе у Висибаби, да наступају према Пожеги из правца Бакионице и пута за Чачак, коју је водио комесар Пожешке партизанске чете Аћим Ивановић, надовезала се на положај прве групе и пресекла пут од Косјерића и Ужица код циглане. Ову групу сачињавали су наоружани сељаци који су после Горобиљске борбе дошли у чету и вод Драгачеваца.

¹⁶ Новак Живковић тврди да је видео ово писмо упућено од стране капетана Милоша Глишића, партизанском команданту, за кога он није знао ко је (Горобиље, стр. 212).

¹⁷ Новак Живковић, н. д, стр. 144-145; Миливоје Никитовић и Боривоје Мићић тврде да је тај знак за хапшење четничке делегације дао Миленко Кушић, на тај начин што је извадивши револвер повикао: „Руке у вис“.

¹⁸ Сећање Миливоја Никитовића, 29. I 1975.

Они су били нека врста резерве. Кад је ова група стигла на одређен положај код циглане наређено јој је да пређе Скрапеж и пресече пут испод села Глумча.

Делови Пожешке чете, који су учествовали у борбама са Немцима у теснацима поред Западне Мораве, прикупљали су се источно од Пожеге под командом Велимира Мићића, са задатком да наступају према Пожеги из правца Бакионице и пута за Чачак. С јужне стране Пожеге поред реке Бетиње, налазиле су се групе партизана, којима је директно командовао штаб Ужичког народно-ослободилачког партизанског одреда.

Кад су све групе заузеле одређене положаје, штаб одреда је послао по куриру писмо које су потписали Душан Јерковић и Љубомир Мићић. У писму се тражило од командира жандармеријске чете у Пожеги да преда оружје. Међутим, писмо је стигло службенику који је замењивао начелника и он није одговорио, очекујући да се врати делегација која је отишла да разговара са партизанима, па тек онда да се пошаље одговор. О томе је он касније писао у извештају: »Преговарачи се нису враћали, због чега је владала велика узнемиреност. А када се нису вратили ни до 9 увече, јасно се видело да је ситуација неповратно изгубљена«.¹⁹

Око 10 часова увече штаб Ужичког НОП одреда наредио је да се иде у Пожегу. Од срушеног моста у Горобиљу кренула је колона наоружаних и ненаоружаних партизана. На челу колоне је ишао штаб. Кад су стигли на мост пред Пожегом партизани су разоружали четничку стражу.

Некако у исто време улазила је и група партизана са источне стране у Пожегу певајући. Њој се такође прикључио велики број наоружаних сељака. Кратко врем су се задржали код железничке станице, где су одузели пушкомитраљез четницима који су се налазили на путу према Чачку. Партизани су ушли у центар Пожеге без борбе. На пијаци затекли су већу групу четника и опколили је. Убрзо, партизанском иницијативом је дошло до преговора са четницима и одржан је мали митинг за обе групе. Од партизана говорили су Милинко Кушић и Стево Чоловић, а од четника један чије се име није сазнало. У току митинга на западној страни Пожеге залупале су пушке, а чуле су се и бомбе. Партизанске патроле одмах су похватале четнике који су изазвали овај сукоб, а остали четници су напустили Пожегу.²⁰

Још док је трајао митинг разоружани су жандарми, који су се овде били окупили из неколико околних сеоских станица, тако да су у Пожеги била четири официра и 50 жандарма. Међу њима се налазио и поднаредник Владимир Ристић, који је месец дана раније био разоружан у Ариљу обећававши да више неће служити окупатору. Овога пута није му могло бити опроштено и стрељан је. То приликом партизани нису успели да открију жандармеријског капетана Цирила Петовара. Он је био одређен у Београду да буде официр за везу при жандармерији у Ужицу, али како се окупатор већ био повукао из Ужица, а он тек стигао у Пожегу, изгубио се

¹⁹ Извештај среског начелника, 4. III 1942.

²⁰ Архив Народног музеја Титово Ужице (у даљем тексту: АНМ ТУ); Новак Живковић, н. д, стр. 171-173.

међу словеначким избеглицама па га партизани нису могли открити.²¹

Приликом заузимања Пожеге партизани су запленили 50 пушака, 4 пиштоља и 1.500 метака. У пореској управи затечено је свега 80080 динара у готову и 54043 у вредносним папирима.²²

Чим су ушли у Пожегу партизани су истакли три заставе: југословенску, совјетску и енглеску као симболе савезништва у борби против немачког фашизма. Исте ноћи, по уласку у Пожегу, успостављена је команда места. Први командат био је Вукола Дабић, а нешто касније ту је дужност преузео Љубомир Мићић.

Четничка делегација, која је ухапшена у Горобиљу, задржана је у затвору у касарни и то Глишић, Срдановић и Миљко Марјановић, док су остали чланови ове делегације пуштени на слободу.

Све грађевине у којима су се налазиле општинска и среска надлештва претворена су у партизанске касарне. Најпре, 23. септембра, спаљена је архива пореске управе, а неколико дана касније архива среског начелства. Такође, спаљене су пореске књиге и мобилизацијски спискови. Остављене су архиве банке и катастра.

У Пожеги партизани су затекли две велике гомиле војног материјала. Једну је сачињавала ратна опрема а другу оружје. Ово оружје није се могло користити, јер су му недостајали поједини делови или је било зарђало и поломљено. Упркос томе, штаб је код овог оружја поставио стражу, јер је касније требало да буде искоришћено у фабрици оружја у Ужицу. Иза касарне налазило се складиште авионских бомби. Команда места је одмах наредила да се ове бомбе пребаце у шуму у селу Глумач, јер је постојала опасност од великих разарања у случају да Немци бомбардују место где су се налазиле бомбе. У Јеминској Стени остале су велике количине погонског горива (бензина, нафте и моторног уља).

После уласка партизана у Пожегу група из Баконице и Пријановића, којом је командовао Лазар Обреновић, одређена је да чува ове резервоаре погонског горива у Јеминској Стени и да врши уласка четника Драже Михјаловића у Пожегу, 4. октобра 1941. године.²³

У току 23. септембра штаб одреда и команда места имали су пуне руке посла, јер је требало све организовати да живот тече нормално и припремити се напад на Ужице. Ангажована је омладина да пише партизанске пароле. Извршена је смотра досада прикупљеног људства у партизанима а за поподне је био заказан народни збор.

Чувши за ослобођење Пожеге сељаци су долазили из околних села, неки из радозналости, други да помогну. Збор је отворио и на њему говорио Љубомир Мићић, затим су говорили Слободан Пенезић, Миливоје Радовановић Фарбин и Милинко Кушић.

О тој живој партизанској активности у Пожеги писар Среског начелства Маринковић је у једном извештају из марта 1942. године између осталог писао: »По образовању комунистичке власти, одмах су почели са разним манифестацијама и приредбама,

²¹ АНМ, ТУ, Извештај Цирила Петовара, 14. X 1941.

²² АВИИ, Недићева архива, НБА, К.36 18/3.

²³ Сећање Срећка Ивановића, 14. XII 1974.

као и писањем разних натписа по улицама. На општини је био истакнут српски барјак, али је после неколико дана на њега прикачена црвена звезда. Добро су се чували да се не открију ко су, па зато нису никаква насиља правили ни пљачкали. Исто тако, приступили су мобилизацији, али она није строго спровођена, нарочито према варошком становништву. Образован је одмах од грађана овдашњих (народни ослободилачки одбор). Њима није давана нека нарочита функција. Они су извршили опорезивање грађана у новцу према материјалним могућностима.²⁴

Свакако, најзначајније припреме биле су оне које је вршио штаб одреда за заузимање Ужица. Поред Рачанске, Златиборске и Ужичке чете, које су се биле примакле граду, спремали су се и партизани из Пожеге да крену на Ужице. Једна група железничара особобила је локомотиву у Расној коју су партизани делимично били оштетили и са празном композицијом стигла у Пожегу. Ради сваки евентуалности једна група партизана припремала се да умаршира као тобожња помоћ у Ужице у жандармеријским униформама, у случају да четници и жандарми пруже оружани отпор.

У ноћи, уочи 24. септембра и ујутро, приступило се извођењу припремљеног плана за напад на Ужице. По наређењу штаба Ужичког НОП одреда чете овог Одрода кренуле су према Ужицу, а штаб са нешто пратње кампонира. Док се окупатор припремао да угуши устанак у Мачви и Недић објављивао Уредбу о прекидним судовима, чете Ужичког НОП одреда ослобађале су Ужице.

Четници су увидели да су њихове снаге слабе, да би се успешно могли одупрети партизанима, па су се из Ужица повукли у правцу Јелове Горе, пошто су претходно опљачкали трезоре Народне банке из којих су однели око милион и по динара. Командант чета које су се са западне стране приближавале Ужицу, Слободан Секулић, послао је поруку по куририма Мирку Поповићу и Рађену Пековићу, среском начелнику да преда град без борбе. У противном, град ће бити нападнут и извршен обрачун са слугама окупатора. Није било отпора и група чета са Златибора је умарширала у Ужице. Ускоро су стигле Пожешка и Ариљска чета, а један део ових партизана је дошао возом из Пожеге. Такође је и стигла Црногорска чета. Тако се у Ужицу нашао цео Ужички НОП одред, чије су чете предвече промарширале кроз град. После тих свечаности Прва Пожешка чета се вратила у Пожегу. Углавном је била распоређена за вршење гарнизонске службе у Пожеги и околини.

У међувремену, Милош Глишић је из затвора успео да прокријумчари писмо Дражи Михаиловићу: »Добио сам његово очајничко писмо да ће бити стрељан«, рекао је Дража Михаиловић на суђењу 1946. године: »Ја сам послао мотоциклисту у Ужице и тражио обавештења«. ²⁵ На иницијативу Драже Михаиловића у Пожегу је дошао Сретен Жујовић, командант Главног штаба НОП одреда за Србију и Иван Милутиновић, члан Политбироа ЦК КПЈ, и, по-

²⁴ АВИИ, Нђа, К-29, 43/1-1.

²⁵ Издајник и ратни злочинац Дража Михаиловић пред судом, Београд 1946, стр. 117-119.

што су одржали састанак са Среским комитетом КПЈ наређено је да се из затвора пусте сви чланови четничке делегације.²⁶

»У међувремену добио сам писмо од Драже Михаиловића«, сећа се Сретен Жујовић, »у коме се осуђује поступак партизана који су ухапсили Глишића. Јавио сам нашим да пусте затворене четнике на слободу. У исто време упутио сам Дражи Михаиловићу писмо да се ми држимо принципа да уколико има нека кривица код партизана да ту кривицу ислеђује партизанска команда, а уколико има кривице до четника да ту кривицу ислеђује четничка команда. За капетана Глишића рекао сам да је он уствари од Немаца добио Пожегу, а није тај град освојио са својим јединицама, и да се непријатељски односио према партизанима«.²⁷

Они су пуштени из затвора зато што се тада радило на томе да се односи са четницима не заоштравају и да се учини све да би се остварила сарадња између четника и партизана. После пуштања из затвора са њима је појединачно разговарано о сарадњи и они су се сложили и обећали да ће у том духу радити. Са тим обећањем су напустили Пожегу.

На састанку који је одржао са руководством КПЈ у Пожешком срезу приликом боравка у Пожеги, Иван Милутиновић је говорио о чувању и руковању имовином заплењеном од окупатора и квислинга, нарочито ратним материјалом, затим о условима за проширивање народноослободилачке борбе и прикупљању што већег броја људи са оружјем. Посебно је објашњавао кога треба сматрати и сврставати у пету колону.²⁸ По уласку у Пожегу чланови КПЈ су имали пуне руке посла. Није се радило само о војним него и о другим пословима. Штаб Ужичког НОП одреда, срески комитет КПЈ и команда места у Пожеги одлучили су да образују народноослободилачке одборе у Пожеги. У првом тренутку није било прецизирано да ли је то месни или срески народноослободилачки одбор. Овај народноослободилачки одбор у Пожеги изабран је 26. септембра на збору грађана на тргу. На предлог Вуколе Дабића изабрани су аklamацијом у Срески народноослободилачки одбор: Љубо Мићић, земљорадник из Горобиља, Срећко Перић, трговац из Пожеге, Арсеније Цвијовић, индустријалац из Пожеге, Драгомир Ковачевић, трговац из Пожеге, Слободан Јанковић, судски приправник из Пожеге, Милорад Тимотијевић Штука, кафиџија, Владимир Радић, кројач, Средоје Богићевић, лекар, сви из Пожеге и Петроније Аћимовић, учитељ из Рогу. Истог дана Одбор је одржао састанак на коме је извршено конституисање и одређен делокруг рада. На седницу није дошао Средоје Богићевић, а уместо њега кооптиран је Мирослав Жарковић, обућар из Пожеге. После седнице Петроније Аћимовић је отишао у Роге, напустио рад у НОО и фор-

²⁶ Драгутиновић у Хроници Ариља, стр. 119, друкчије то описује од Јована Стаматовића. Исте вечери, то јест 23. септембра 1941, поново се покушало да се дође до споразума са Глишићем. Како је он тврдоглаво одбијао све партизанске предлоге, држан је у затвору до 28. септембра. Тада дана у Ужицу је био Новак Живковић, где су му у Главном штабу за Србију наредили да Милоша Глишића пусти на слободу.

²⁷ Институт за историју радничког покрета Србије (у даљем тексту: ИРПС), Библиотека, сећање Сретена Жујовића, стр. 237-8.

²⁸ Јован Стаматовић, Сећање на догађаје у срезу Пожешком у другој половини 1941, рукопис, стр. 10-11.

мирао четничку групу. Овај Одбор је деловао кратко време и у њему није била извршена подела рада, како ће то бити учињено кад буде обновљен у новембру 1941. године.

Народноослободилачки одбор је имао задатак да ради на стварању других одбора по селима уместо општинских управа. На пример, Љубо Мићић је 27. септембра увече одржао збор у Годовику коме је присуствовало око 50 сељака. За председника је био предложен Петар Лековић, али је он то одбио и предложио Милана Милутиновића, кога су учесници збора прихватили за председника.²⁹

Партијска организација среза пожешког, уз помоћ Пожешке партизанске чете, развила је политичку активност на формирању НОО-а. Одржан је велики број зборових по селима. Народноослободилачки одбори се почињу оснивати после ослобођења Пожеге. По образовању Среског НОО-а у Пожеги (26. септембра) на зборовима, по селима образују се месни народноослободилачки одбори. Нема поузданих података о датумима њиховог формирања, али се на основу расположиве грађе може закључити да је највећи број изабран крајем септембра и првих дана октобра. У више места приликом оснивања одбора зборовима је присуствовао Љубомир Мићић, председник СНОО-а.

У пожешком срезу организовани су народноослободилачки одбори са седиштем у следећим селима: Бисабаба, Годовик, Гојна Гора, Горобиље, Гугаљ, Здравчићи, Јелен До, Милићево Село, Прилипац и Роге.³⁰

Народноослободилачки одбори нису формиран у северозападном делу среза који обухвата подручје општина Глумац, Каленићи, Доња, Средња и Горња Добриња, Жежевица, Душковци, Дружетићи, јер је та територија, због близине штаба Драже Михаиловића на Равној Гори, била под контролом четничких снага.

НОО Бисабаба — Формиран је крајем септембра на збору. На скупу су говорили Љубомир Мићић и Миливоје Радовановић Фарбин. Одбор је радио као општински и обухватао три села: Висабабу, Расну и Узиће. У НОО су изабрани: Јован Жүнић, Владислав Василић, Раденко Ристовић, Стојко Миросављевић, Стојан Бербатовић, Илија Бокић, Милорад Јањић, и према неким подацима Стево Вукајловић — сви из Висабабе, Живко Гирјанић, Милорад Смиљанић, Владимир Кораћ, Страјин Кораћ, Здравко Кораћ и Васо Гирјанић — из Расне, Веселин Јанковић, Милутин Алексић, Остоја Љубисављевић, Никола Ристовић — из Узића. За председника је изабран Веселин Јанковић.

НОО Годовик — Изабран крајем септембра. У присуству око 300 грађана из годовичке општине, Одбор је изабран акламацијом. Збору је присуствовао председник СНОО-а Љубомир Мићић.

НОО је обухватио подручје годовичке општине. тј. четири села: Годовик, Речице, Сврачково и Милићево Село. Касније је и у Милићевом Селу формиран месни НОО.

²⁹ Новак Живковић, н. д, стр. 190-192. Новак је присуствовао овом скупу.

³⁰ Миливоје Никитовић прича да је затекао као првог командира Друге пожешке партизанске чете Адама Мићића кога је још док су били у Пожеги заменио Ратко Јоковић. Миливоје Никитовић тврди да је у почетку у Другој пожешкој чети био пушкомитраљезац. Сећање Миливоја Никитовића, 29. I 1975.

У НОО су изабрани: из села Годовика — Милутин Јешић, Перо Јешић, Стево Јешић, Гвозден Јешић, Пање Мећедовић, Веселин Мећедовић, Раде Мићић, из села Речица — Милан Милутиновић, Радојко Тошић, Петар Лаковић, Драган Ковачевић, из села Сврачкова — Драгољуб Марковић, Боко Томић, Чедо Живановић, из Милићевог Села — Милојко Јеверичић, Велисав Николић, Чедо Јоковић, Миленко Радојичић.

За председника је изабран Милан Милутиновић, а за секретара Милутин Јешић.

НОО Горобиле — Основан је крајем септембра на збору коме је присуствовало око 100 људи. Председник СНОО-а Љубомир Мићић је пре избора на скупу истакао да су Немци поставили власт која ће да ради за њих. Преузимајући власт у своје руке народноослободилачки покрет треба да образује народноослободилачки одбор у општини.

У НОО су изабрани: Милун Зечевић, Војко Станић, Љубомир Станић, Младен Димитријевић, Милан Димитријевић, Станимир Јовановић, Миленко Васиљевић, Драгослав Варничкић, Милутин Јешић, Љубомир Бабић, Станко Павловић. За председника је најпре био изабран Милун Зечевић, а касније Војко Станић.

НОО Здравчићи — Основан је на збору који је отворио, а затим на њему говорио председник СНОО-а Пожега. У Одбор је изабрано 12 одборника из три села општине здравчишке и то: Милорад Петровић, Светозар Петровић, Тихомир Порубовић, Милун Шојић и Срећко Николић — из села Здравчића, Драгутин Вукотић, Драгић Бенић, Миленко Вукотић, Божо Стевановић — из Тврдића, Миле Јордовић, Милутин Пановић и Павле Марјановић — из села Радоваца.

НОО Милићево Село — Услед јаког четничког утицаја овај Одбор је образован касније. На збору у НОО су изабрани: Милојко Јеверичић — за председника, Славко Јоксимовић — за секретара, а за чланове — Радован Миркић, Срећко Јоксимовић, Рајко Стевановић, Чедо Јоковић, Добривоје Марковић и Јеврем Симић. Седиште овог Одбора било је у основној школи. На његовој канцеларији био је натпис »Народноослободилачки одбор у Милићеву Селу«.

НОО Роге — Образован на збору у присуству председника СНОО-а Пожега. Одбор је обухватио села Роге и Рупељево. У НОО су изабрани: Драгомир Ивановић — за председника, за потпредника Петко Милчановић, за секретара Обрен Видић, а за чланове — Симеун Младеновић, Стојан Диковић, Стојан Младеновић, Драгиша Ковачевић, Милош Ивановић и Борђе Стојковић.

За остале народноослободилачке одборе недостају подаци о њиховом саставу.

Кад је ушла у Пожегу, Прва пожешка чета је била знатно омасовљена, јер јој се прикључило доста наоружаних сељака. У своје редове окупила је око 200 бораца. Штаб чете у почетку није могао да прихвати све људе који су се добровољно јавили у партизане него је један део сељака враћен кућама до даљег наређења. Организационо сређивање у војничком погледу текло је постепено. Нови партизани нису одмах плански разврстани. Није се могао тако лако стећи преглед ко се и где пријавио у партизане и колико јединица има, па да се направи распоред.

Ситуација је била изузетно повољна за формирање партизанских чета. Тако је, после ослобођења Пожеге, за 3 села: Пилатовиће, Прилипац и Лопаш формирана на месту званом »Старе куће« 24. септембра партизанска чета која је бројала око 90 људи. Окупити овако велики број људи нарочито из Пилатовића, било је могуће захваљујући активности познатог комунисте Милојка Ђирјаковића из села Вирова, затим захваљујући подршци кандидата за чланове КПЈ и симпатизера и Средоја Маркичевића, капетана I класе бивше југословенске војске, који је са одушевљењем пошао у борбу против окупатора. За командира је био одређен Средоје Маркићевић, а за политичког комесара Драгиша Голубовић.

Ова чета добро организована и наоружана, са командиром у официрској униформи и са трубачима на челу, отишла је у Гучу, одакле их је Среско поверенство КПЈ послало у Вичу и тамо је положила заклетву пред Богданом Капеланом, командантом Драгачевског батаљона. Из Виче чета је отишла у села Доњег Драгачева са задатком да мобилише нове борце. После два-три дана задржавања у селима Доњег Драгачева чета је преко Јелице отишла у Чачак, одакле је са другим партизанским јединицама учествовала у борбама за Краљево. Касније, развојем догађаја, а нарочито после првих сукоба партизана и четника, изван број бораца напустио је ову чету, пасивизирао се, или прешао у четнике. У тренутку расформирања чете, приликом повлачења из западне Србије, у чети се налазило око 35 партизана. На пример, из Пилатовића од 72 партизана на крају су остала 22.

Масовни прилив нових бораца у Прву пожешку чету био је један од разлога да се формира Друга пожешка чета 26. септембра 1941. године. Ову чету образовали су људи који су тек дошли у партизане и углавном су потицали из села око Пожеге и једног дела Драгачева. Дакле формирана је од бораца без искуства и скоро без чланова КПЈ. Руководство чете одредио је Крста Пајић. За командира чете био је одређен Ратко Јоковић, учитељ и резервни официр, а за комесара Миливоје Никитовић вршени гимназијалац из села Речица, за заменика командира Лазар Тешаћ, чиновник из Глумча, а за заменика комесара Драгослав Марковић, радник из села Дљина. Двојица водника у чети били су подофицири Мића Скоковић и Драгић Полић.³¹ Одмах пошто је формирана Друга пожешка чета је отишла у Косјерић. У чети су се тада налазила 84 партизана.

За Косјерић су кренули неким старим аутобусом, на коме је стајао натпис »Моравица« и једним камионом. Четници су сматрали Косјерић најслабијом тачком на ослобођеној партизанској територији. Четнички команданти у овом крају, капетан Момчило Петровић и подофицир Филип Ајдачић, прикупили су око 300 четника и довели их на неколико километара од Косјерића у село Шеврљуге. Ту су се припремили за напад на Косјерић. Најпре су 26. септембра послали ултиматум Црногорској партизанској чети и Команди места у Косјерићу да се предају, а кад је њихов захтев одбијен, напали су на Косјерић у ноћи између 26. и 27. септембра.

³¹ Никола Љубичић, Јеврем Поповић, Миливоје Ковачевић и Миливоје Радовановић — Фарбин, Ужице 1941, Београд 1961, стр. 176.

Црногорска чета успела је да одбије све нападе у току те ноћи и да задржи Косјерић у својим рукама.

Штаб Ужичког народноослободилачког партизанског одреда, обавештен о овом нападу, послао је у помоћ Црногорској чети, Трећу ариљску и Другу пожешку чету.³² Ариљци су стигли нешто пре Пожежана. Друга Пожешка чета затекла је партизана у Косјерићу укупане и спремне за кружну одбрану. Подигнути су били заштитни зидови од камена и балвана. Преко дана гонили су четнике око Косјерића све до Брајковића, а увече се повлачили у варошицу. Преко ноћи нису смели спавати у зградама, јер су се четници примицали Косјерићу, тако да су целу ноћ партизани држали заседе.

Већ следеће ноћи, између 27. и 28. септембра, четници су наишли на знатно већи отпор. Кад је пристигла Рачанска чета 28. септембра са мотоциклима и митраљезима на камионима, напад четника следеће ноћи је коначно разбијен и они су се разбежали на све стране. Друга пожешка чета у овим борбама са четницима није имала губитака. За време боравка у Косјерићу, Другу пожешку чету посетио је Жикица Јовановић Шпанац и одржао предавање из тактике партизанског ратовања и објашњавао им каква је улога политичког комесара и његовог заменика. Из Косјерића II пожешкој чети је наређено да се премести и да заузме положаје код Пјевчеве механе, где се пут рачва према Ужицу и Косјерићу са задатком да спречи изненадни продор четника који су се већ налазили у Пожеги.³³

Док је Друга пожешка партизанска чета водила борбе са четницима код Косјерића, у Пожеги је партијска организација, уз помоћ Прве пожешке чете, формирала у граду и околним селима народноослободилачке одборе и сеоске страже. Одржан је велики број зборова, нарочито омладине. Прикупљали су се новац и разна материјална средства у народноослободилачки фонд. Основана је четна амбуланта. Да би партизани и народ на време били обавештени о томе, шта се збива у свету и код нас, организовано је издавање вести о борбама народноослободилачког покрета против окупатора у Југославији и о тренутној ситуацији на источном и другим фронтovima.

Партијска организација у Пожеги је тежиште своје активности усмерила на војни рад. Командант Ужичког НОП одреда издао је наредбу бр. 5 30. септембра 1941. године у којој је прогласио општу мобилизацију која се односила на цео Ужички округ. У Наредби се захтевало да »сви мушкарци од 18 до 40 година старости закључно сматрају се од дана објаве ове наредбе мобилисани, те се уколико већ нису мобилисани, имају пријавити својим мобилизацијским комисијама«. За обвезнике са територије Среза пожешког било је предвиђено да се јаве 3. октобра у кругу пожешке касарне. У наредби се захтевало да се понесе храна за 2 дана, а истовремено пријаве »сва моторна возила, бицикли и јахаћи коњи са јахаћим прибором« и »све оружје исправно и по-

³² Сећање Миливоја Никитовића 29. I 1975. и Драгослава Марковића, 24. XII 1974.

³³ Вести, број 1, орган Штаба Ужичког народноослободилачког партизанског одреда од 1. X 1941.

ломљено, као и остала опрема југословенске и непријатељске војске, коју су појединци било на који начин код себе задржали, мора се предати мобилизацијским комисијама«. Онима који не би поступили по наредби, запређено је да ће одговарати »по ратним законима«.³⁴ Да би мобилизација успела у Пожеги и селима среза, извршене су одговарајуће припреме. У Пожеги је одржан збор на коме су говорили Љубо Мићић и Миливоје Радовановић Фарбин, а у име четника, Милош Глишић. После збора постављена су два стола за уписивање у партизане и четнике. Партизански сто налазио се пред кућом Андре Перишића, трговца. За њим је седео Љубо Мићић, а спискове је водио, односно уписивао у партизане, Милијан Неоричић. Четнички сто је био постављен пред кафаном Страјина Павловића, а за столом су седели Милош Глишић и један четнички писар. У четнике су се уписивали углавном старији људи и они који су се колебали, јер су четници само уписивали у списак и враћали пријављене кућама до даљњег. У партизане су се пријављивали млађи људи, који су добијали оружје и одлазили на фронт. У ствари, ова четничка демагогија да »још није време за борбу« покоребала је многе људе, па су се уписали у четнике и отишли кући, чекајући шта ће даље бити.

То и није била мобилизација у правом смислу речи како је речено у Наредби, него је то више било добровољно пријављивање у народноослободилачке партизанске одреде. Чињеница је да се свако морао изјаснити на коју ће страну. Поред политичких деоба и сукоба који су потицали од пре рата, сада су почеле и формалне деобе по списковима и већ се у сваком селу знало ко је партизан, а ко је четник. Пожега се са околином од тог тренутка наша на ветрометини историјских догађаја. Један мали град је улазио у историју. Његови становници одједном су били захваћени ковитлацем крупних догађаја и нико није могао лако остати неопређен. Овде је дошло до првог оштрог судара револуције и контра-револуције, јер су комунисти били груписани и добро организовани, али су се и четници организовали у самој Пожеги и око ње. Мора се признати да, ни на једној, ни на другој страни, није извршена општа мобилизација, него су се, и на једној, и на другој страни налазили свесно — односно добровољно опредељени.

Овај процес организовања народноослободилачког покрета, његовог деловања и стабилизације у Пожешком срезу, ометен је уласком четника Драже Михаиловића у Пожегу 4. октобра. Чим су изашли из затвора, четнички »вођи« Милош Глишић, Миљко Марјановић и Луле Срдановић отишли су у северни део Пожешког среза са намером да што већи број људи организују у четнике, да би повратили Пожегу од партизана. Милош Глишић је отишао у Гојну Гору, која је била четничко упориште и почео да прикупља сељаке у четнике, а Миљко Марјановић је то чинио у Равном Гају. У овим селима покушали су на све начине да спрече мобилизацију, коју је вршио народноослободилачки покрет. Четници су ишли дотле да су јавно цепали наредбе команданта Ужичког НОП одреда о мобилизацији. Нпр. капетан Вучко Игњатовић, који

³⁴ Јован Стаматовић, Ужичка Пожега 1941, Зборник „Устанак народа Југославије“, књ. III, Београд 1963, стр. 324-325.

ће касније играти у четницима важнију улогу од Глишића, коме је Дража Михаиловић замерао да се није снашао и да су му партизани преотели Пожегу, цепао је јавно ту Наредбу са коментаром: »Овде ми владамо! Нема нико са стране да се меша«. Међутим, сељаци се нису лако одлучивали да крену у четнике, без обзира што су позивани на заклетву краљу и отаџбини. Због тога су четнички организатори били принуђени да употребе мере застрашивања. На пример, у Жежевици су копали раку и претили сељацима стрељањем, уколико се не одазову и не пођу у четнике.

Напад на Пожегу четници су почели припремати од тренутка кад су је изгубили. Она је за њих имала изузетан стратегијски и политички значај. Њеним освајањем четници су се укљичавали у срце слободне територије и скоро је пресецали те на тај начин угрожавали њен устанак, ометајући мобилизацију и инфилтрирајући се у центар устанка у Србији.³⁵

Према мојим истраживањима докумената енглеског порекла у Лондону, да се закључити да је један од изузетно важних разлога због којих је Дража Михаиловић хтео по сваку цену да има Пожегу у својим рукама, био аеродром у Татојевици. Он је у току септембра успоставио везу са Енглезима и са избегличком краљевском владом у Лондону. Од њих је Дража захтевао и очекивао брзу помоћ, пре свега у оружју. Већ 8. октобра он шаље поруку у Лондон да су аеродроми Прељина, Чачак и Пожега спремни за прихватање помоћи. Следећег дана опет шаље телеграм следеће садржине: »Авиони се могу слободно спустити на аеродроме, Пожега је нарочито подесна.«³⁶ До краја октобра он је редовно обавештавао британску и краљевску југословенску владу какво је време за слетање авиона и углавном се оријентисао на Пожегу.

На основу ових порука да се закључити да је Дража Михаиловић био у току припрема за напад четника на Пожегу почетком октобра 1941. и да му је изузетно било стало да заузме Пожегу због горе наведеног разлога, а нарочито због аеродрома.

Четници Драже Михаиловића развили су нарочито у северним деловима Пожешког среза, антикомунистичку пропаганду, усмеравајући је на проблеме на које су сељаци били посебно осетљиви. Представљали су комунисте као противнике приватне својине, говорили да они не поштују родбинске односе, да су обични агенти Москве, да ће увести колхозе, да врше терор над народом, итд. Осим тога, на све начине покушавали су да врбују оне који су већ ступили у партизанске јединице, па су убацивали провокаторе, који су се обраћали чак комесару Прве пожешке партизанске чете, и говорили да му није место у партизанима, или заменику комесара, коме су рекли да би требало, кад је он већ отишао у партизане, бар брата да пусти да иде кући. Иако ова пропаганда није имала већег ефекта, ипак су неки појединци отишли кућама, а неки и прешли у четнике. На пример, Петроније Аћимовић, учитељ, бивши члан Земљорадничке задруге и члан НОО у Пожеги, побегао је у село Роге и тамо сакупио групу људи и одвео их је у четнике и у напад на Пожегу. Затим, Андрија Трифуновић, подофи-

³⁵ Public Record Office, Wo. 202, f. 128, str. 123.

³⁶ Никола Љубичић, н. д, стр. 180.

цир, побегао је у четнике из Пожеге на мотоциклу, који су партизани запленили у Горобиљској борби код Гавриловића моста, или Миладин Механчић из Расне, касније један од најпознатијих четничких злочинаца у овом крају, Серван из Рогу и други.

У време организовања четника и њихових припрема за напад на Пожегу, крајем септембра и почетком октобра, варош су почели да напуштају трговци, занатлије, службеници бивших надлештава, жандарми, дакле сви они на које се ослађала бивша Краљевина Југославије у овом крају и прикључивали се четницима Драже Михаиловића.

Неколико дана после ослобођења Пожеге, четници су се почели груписати у појединим местима око вароши: у Глумчу, под командом капетана Милоша Глишића и Вучка Игњатовића, у Равном Гају, под командом капетана Милоша Марковића и председника општине Бакионица Миљка Марјановића, у Здравчићима, под командом Стеве Стефановића, резервног официра, у Горобиљу, под командом Радојка Бурића, подофицира. У Горобиљу четнички логор се налазио код општинске зграде. Одатле су слате патроле и догоњени сељаци у четнике. Ако би ухватили неког партизана, као што се догодило Ратомиру Васиљевићу, везаног би га доводили у логор, тукли и малтретирали. Није био још забележен случај да су неког партизана убили у овом крају.

Најзад, 4. октобра, пре подне, појавио се у Пожеги четнички курир, који се собом носио писмо капетана Милоша Глишића и Вучка Игњатовића у коме су захтевали да се партизани повуку из касарне, да би се ту сместили четници и да се напусти општинска зграда, да би у њом четници сместили своју команду. Партизански командант места се обратио телефоном за савет штабу одреда. Комесар Миленко Кушић је одговорио да четнике треба пустити у Пожегу, да се уселе у гимназију и да могу имати своју команду места, као што је то било у Чачку, али да се партизани не повлаче из касарне и општинске зграде. Истовремено је упутио једну ужичку партизанску чету са Слободаном Секулићем, као појачањем, ако дође до евентуалног оружаног сукоба. Из Ужица је сугерисано да се по сваку цену избегава сукоб са четницима и да треба са њима преговарати.

Кад је четницима достављен одговор они су захтевали да на преговоре у Глумач дођу Љубо Мићић и Миливоје Радовановић. Имајући већ лоше искуство са четницима, они су одбили да оду на преговоре и поручили им да могу мирно да уђу у Пожегу у колони.

Предсећајући да предстоји напад четника на Пожегу и да четници желе да извуку руководство КПЈ из Пожеге, Срески комитет је одлучио да поменућа два члана КПЈ не иду на преговоре. Кад је друг Тито, по доласку у Ужице, чуо за ову одлуку Среског комитета КПЈ, рекао је, да је требало ићи на разговоре и учинити све да се избегне братоубилачка борба.³⁷

У међувремену стигао је Слободан Секулић у Пожегу и распоредио своју чету према Ужицу и у касарни. Ускоро су почели да стижу извештаји од партизанских предстража да се четници прибли-

³⁷ АВИИ, Нђа, К-120, 14/4-1.

жавају Пожеги из више праваца: од Лисишта, Перишића Брда и Горобиља у стрељачком строју, а са Равног Гаја преко Грота на Головушу и Тешовића Брдо према Јеменској Стени у колони. Једна четничка колона кретала се кроз Бакионицу ка Пожеги.

Испред партизанског стрељачког строја четнички стрељачки строј зауставио се на око 500 метара. Многи четници су били без оружја, али су им иза леђа ишли наоружани и гонили их да иду напред. Кад су пришли ближе партизани су тражили да се сврстају у маршевску колону, иначе ће пуцати. Ово је била само претња, јер још није било стигло наређење партизанима да пуцају. Четници су говорили да они не желе борбу, али су одмах почели да разоружавају партизане до којих су дошли и да наоружавају своје људе. Тако су четници разоружали и на превару заробили око 80 партизана који нису добили наређење да се боре.

Кад су видели како се четници непријатељски понашају, Српски комитет КПЈ и Команда места у Пожеги наредили су тада да се пуца, али преко четника да би их на тај начин зауставили. Улагани су напори и сва расположива средства да не дође до братоубилачке борбе. Кад је све исцрпљено отворена је ватра око 16 часова. Борба је трајала у ноћи између 4. и 5. октобра. Селјаци мобилисани у четнике из Здравчића, Горобиља и Бакионице, разбежали су се, али су остали жандарми, официри, подофицири и други. Да се не би настављала борба, која је могла да има и теже последице и да угрози слободну територију, у зору, 5. октобра, стигло је наређење из Ужица о повлачењу.

Према једном извештају, који је писала једна жена у Пожеги, о овој борби се каже да је трајала од 16 часова по подне до 2 часа после пола ноћи.³⁸ Погинула су два четника, а неколико партизана је рањено.³⁹

Све разоружане партизане четници су отерали и затворили у школу и општину у Глумчу. Тамо су их малтретирали, тукли и вршили притисак да пређу у четнике. Нарочито су били сурови према партизанима бившим подофицирима. На пример, Миленка Никитовића су премлатили, називајући га издајником, а после су му нудили чин и плату да остане у четницима.

На интервенцију Врховног штаба партизанских одреда Југославије из Ужица, сви заробљени партизани су пуштени из затвора.⁴⁰ Само троје је спроведено на Равну гору у штаб Драже Михаиловића: Крста Пајић, Боривоје Мићић и Бешко Цветић.

Захваљујући Александру Ранковићу, који се затекао на разговорима са Дражом на Равној гори и који је срео Бешку, они су били пуштени, јер је Ранковић за њих одмах интервенисао код Драже.⁴¹

Остали партизани из Пожеге су се под заштитом ватреног дејства повукли. Највећи део од њих отишао је возом према Ужицу. У Расној су се сударили са возом, који је ишао из Ужица и

³⁸ АВИИ, Нђа, К-29-43/1-1.

³⁹ Јован Стаматовић, и. ч, стр. 325-328.

⁴⁰ Сећање Александра Ранковића, 28. V 1974.

⁴¹ Драгутиновић тврди да је то био Чоловић, Хроника Ариља, рукопис, стр. 205.

у коме су се налазиле две ужичке чете. Из Расне су кренули пешке до Висибаве, где су код задруге затекли Сретена Жујовића који је добио задатак од Врховног штаба да извиди ситуацију у Пожеги. Поднели су му извештај. А кад је свануло, остаци појешких партизана и две ужичке чете кренули су према Пожеги, и распоредиле се у стрелце поред Скрапежа. Жујовић се одвојио у пратњи једног партизана и отишао на преговоре у Пожегу.⁴²

Жујовић прича да је најпре са Сергијем Михајловићем дошао пред Пожегу, јер је требало, по налогу Тита, да Сергија, преко појешких четника, упути Дражи Михаиловићу. Међутим, код је дошао пред мост у Пожеги, четници су отворили ватру на њега и нису му дозволили да уђе у Пожегу, него се морао вратити у Ужице. По повратку Жујовић је у Ужицу припремио план да се нападне Пожега, ако следећи пут не успеју преговори са четницима. Жујовић је поново кренуо на преговоре у Пожегу, вероватно дан касније у пратњи металског радника, политичког комесара једног батаљона, чијег се имена не сећа. Овог пута, после кратке пуцњаве, Жујовић је пуштен у Пожегу, а његов пратилац је задржан на месту. Жујовић се претходно био договорио са ужичком четом ако се не врати за један час да партизани нападну Пожегу. Док је Жујовић преговарао са четницима наишао је и делегат Драже Михаиловића са Равне горе и четници су Жујовићу рекли да треба да пође на Равну гору. Жујовић је пошао, али на излазу из Пожеге већ га је разоружала четничка стража, која га је спровела у четничку команду. Тамо је срео Вучка Игњатовића који му је вратио оружје. Том приликом водили су преговоре и договарали се да четници остану у Пожеги, али да се поједина питања решавају заједнички.⁴³

Кад се Жујовић вратио из Пожеге наредио је да се партизани повукли на косе Расне, Висибаве и Здравчића. То су партизани нерадо прихватили, јер су желели да поврате Пожегу која им је на превару отета.

Поводом преговора које је Жујовић водио у Пожеги са капетаном Вучком Игњатовићем, четничким командантом места издато је заједничко саопштење које су обојица потписали а које је објављено 8. октобра. То саопштење гласи:

»Поводом несрећног и небратског сукоба између појединаца и појединих одељења војних четника пуковника г. Драже Михаиловића и партизана народно-ослободилачких партизанских одреда, који се десио код Пожеге 4. ов. месеца изјављујемо своје жаљење и готовост да убудуће свим силама спречимо ове догађаје.

Сукоб се није десио вољом, нити Команде војночетничких одреда, нити Команде народно-ослободилачких одреда, већ је дело туђинских агената и непријатеља јединствене народно-ослободилачке борбе и ослобођења нашег народа од окупатора и издајника, које ћемо немилосрдно гонити и ништити. Кривци за овај сукоб биће кажњени.

С обзиром на постигнут споразум између команданта војно-четничких одреда пуковника Драже Михаиловића и Врховног

⁴² Сећање Сретена Жујовића, св. II, стр. 239-241.

⁴³ Вести, 8. X 1941.

штаба народно-ослободилачких партизанских одреда Југославије и обзиром на споразумно и братски ликвидиран сукоб код Пожеге — налажемо својој браћи четницима и друговима партизанима да не подлежу непријатељској пропаганди, која иде за тим да изазове мржњу и ствара сукобе између четника и партизана, а да спорове уколико их буде било, пријављује својим командантима, који ће их споразумно и у братској слози решавати“.⁴⁴

Поред ове заједничке изјаве, Вучко Игњатовић је издао проглас у коме се такође залагао за сарадњу са партизанима и прекид братоубилачке борбе. Проглас је такође штампан 8. октобра и упућен »српском народу«. »Закунимо се да нећемо братоубилачку борбу“,⁴⁵ стајало је, између осталог, у прогласу.

Жујовић се сећа да је још једном партизанска делегација, половином октобра, у саставу Иво Лола Рибар, Арсо Јовановић и Сретен Жујовић, ишли на разговоре са четничком командом у Пожеги. Ови разговори су вођени пре 24. октобра. То су били разговори, на којима је прецизиран и потписан споразум са четницима у Пожеги, који је објављен у Наредби бр. 7 Штаба Ужичког НОП одреда. Споразум је садржавао следеће тачке:

»1. Неометан пролаз кроз Пожегу са уредним исправама. Пролаз може бити пешачки, колски, аутомобилски и железнички. Уредном исправом сматра се било четничка, било партизанска легитимација, објава или дозвола потписана од команданта одреда или од команданта места. Исправа мора имати одговарајући званични печат.

2. Наоружани појединци морају имати у својим исправама назначено да су наоружани. Наоружана одељења или веће формације могу се кретати само по претходном одобрењу команданта одреда.

3. Слободан рад у Пожеги и пожешком срезу на организацији партизана и четника Команда у Пожеги ставиће на расположење потребне просторије.

4. Слободна пропаганда обеју страна у духу борбе против непријатеља и њихових слугу. Зборови се морају претходно пријавити супротној страни. Дозвољено је иступање говорника обеју страна. У јавним говорима, лицима и натписима, не смеју се вређати идеали и схватања ни једне стране. Под овим се подразумевају амблеми обеју страна.

5. Слободан пролаз транспорта и материјала. Превоз наоружања има се претходно пријавити.

6. У случају лишавања слободе припадника друге организације у року од 24 часа мора се доставити извештај организацији, којој припада лишени слободе са кратким образложењем зашто је ухапшен, после чега ислебење преузима Мешовита комисија састављена од подједнаког броја четника и партизана. У случају неслагања лишени слободе се даје својој организацији на даљи поступак.

7. Никаквој дивљој руљи не сме се дозволити пролаз кроз Пожешки и Ужички срез. Једна и друга страна дужне су да се међусобно обавештавају и потпомажу.

⁴⁴ АНМ, ТУ, б. б.

⁴⁵ Цитира Никола Љубичић, н. д, стр. 181-182.

8. Оружана сила ни једне стране не сме прелазити постојећу политичку границу срезова без претходног пристанка друге стране.⁴⁶

Међутим, четници у Пожеги су поступали супротно од овог споразума. Чим су ушли у Пожегу почели су са хапшењем и премлаћивањем партизанских сарадника. Тада су ухапшени: Срећко Перић, извозник воћа, Милан Петронијевић, трговац, Слободан Јанковић, судија, Душанка Целебзић, ученица Учитељске школе и њена сестра ученица III разреда гимназије, Перса Радовановић, Емилија Остојић, Радомир Дабић, трговачки помоћник, Манојло Божићевић, трговац, Милорад Тимотијевић Штукa, кафеџија, Стева Стевановић, полицијски писар, Светозар Остојић, Бранка Раковић, звани пумпарка, Пера Беранић, чиновник пореске управе и др. Сем њих било је још ухапшено око 300 лица.⁴⁷ Сви су они половином октобра пуштени из затвора.

Јавно су малтретирали поједине партизане и њихове сараднике. Тако су Милорада Тимотијевића Штукa, тукли на пијаци у Пожеги. Затвор су били уредили у касарни, где је једна бето-нирана хала била пуна људи и жена заједно. Четници су имали затворе и у селaма око Пожеге. У Бакионици је било затворено око 20 сарадника НОП-а, Јеменској Стени 30, затим у Глумчу, Јелен Долу, Горобилу, Здравчићима, Висибаби, Рогама и др.⁴⁸

У селима северног дела среза затварали су оне који се нису одазивали на четничку наредбу о мобилизацији. Упркос четничком тугору било је села у којима се четници нису смели задржавати. Кад су почели да пљачкају у Годовику сељаци из села су на њих припуцали па су се четници разбежали. У Сврачкову и Речицама сељаци дуже време нису дозволили четницима да уђу у та села.

Кад је народ почео на пружа отпор четничкој страховлади, четници су почели са убиствима. Половином октобра 1941. у Јелен Долу су скинули са воза два партизана и одвели у правцу Табaновића. Такође, половином октобра убили су Радојка Жунића у Горобилу. Тих дана стигла је у Пожегу група четника Боже Јаворца и са собом је довела Вучића Стамболића из Брезове кога су четници на свиреп начин убили на улици у Пожеги.

Командант Првог шумадијског НОП одреда Милан Благојевић, приликом боравка у Ужицу, затражио је од Жујовића објаву да би могао да прође кроз Пожегу. Жујовић га је упозорио да му објава неће много помоћи међу четницима. »Имам ја машинку, она ми је најсигурнија објава«, одговорио је Милан. Када је пролазио возом кроз Пожегу четници су скинули са воза Милана Благојевића, односно Љубивоје Јовићевић, четнички командант железничке станице. Затражили су од њега да преда оружје и кад је то одбио рекли су му да га тражи капетан Вучко Игњатовић који се налази у четничкој команди. Тамо су га изненада са леђа ударили по глави, а затим, онесвешћеног, разоружали и одвели у затвор, где су га у току ноћи, 27. октобра, тукли и мучили, а сутрадан

⁴⁶ АВИИ, четничка архива, К-120, 14/4-1, 2.

⁴⁷ Јован Саматовић, н. ч, стр. 239-330.

⁴⁸ Исто, стр. 330.

одвели у село Глумач и ту га убили тупим предметом, у потоку крај гробља.⁴⁹

Било је и других врста четничких преступа. На пример, Игњатовић је задржао седам вагона мунџије, која је била послана из Чачка у Ужичку фабрику оружја да би била прерађена. Мало је било неспоразума приликом преласка драгачевских партизана кроз Пожегу. Наредбом Врховног штаба Драгачевски батаљон био је изузет из Чачанског НОП одреда и повучен са опсаде Краљева у Ужице. Батаљон се кретао преко Гуче и Вирова, где је остављено оружје, јер се очекивало да ће у Ужицу добити друго оружје. Само су командант батаљона и командири чета понели са собом пиштоље. Према договору комесара батаљона Милојка Ђирјаковића и четничког капетана Милоша Глишића командири су предали ништоље четничкој стражи пред Пожегом, док командант батаљона Богдан Капелан то није хтео да учини. Ови пиштољи су сутрадан враћени Драгачевском батаљону.⁵⁰

Док су четници Драже Михаиловића спроводили терор у Пожеги и околини, партизани Прве и Друге појачке чете налазили су се на положајима или на дужностима у Ужицу. После борбе код Косјерића, Друга појачка чета се налазила у Здравчићима, на положају, у случају да четници из Пожеге крену према Ужицу. Да би одржала људство на окупу, чета је морала да узима храну и да коље стоку. Приликом узимања хране, како је била без новца, чета је издавала потврде без печата. Неко од сељака однео је ове потврде Душану Јерковићу, командатну Ужичког НОП одреда у Ужицу, и тражио да их наплати. Због тога је Јерковић поручио да дође неко из чете и узме новац. По новац је дошао Драгослав Марковић.

Док је он био одсутан, Милорад Цветић је предложио да се чета разбије у групе, јер ће наводно тако покривати већи терен. После поделе чете у групе неко је обавестио четнике и они су успели лако да разбију поједине групе партизана. Чета је скоро преполовљена. Један део чете је заробљен са командиром Ратком Јоковићем, док се други разбежао.

Кад се сакупио преостали део чете јачине једног вода код механе на Локви, у чету је стигао Душан Јерковић са Драгославом Марковићем. Ту се налазила команда сектора према Пожеги, чији је командант био Милан Бобић, официр. Јерковић је одржао састанак са борцима Друге појачке чете и критиковао њихово држање у борби против четника. Тако се Пожежанима прикључила једна група Словенаца и Радослав Ковачевић. За командира чете одређен је Блаж Краљ. Он је врло кратко време остао на тај дужности, јер је убрзо смењен, због тога што је волео да пије алкохол.

Друга појачка чета није остала на Локви, него је убрзо повучена у Ужице. Ту је спојена са једном Ужичком четом и овом јединицом је командовао Миладин Поповић, а за политичког комесара је био одређен Јован Стаматовић. Из Ужица ова партизанска јединица је упућена на фронт према Ваљеву. До Бајине Баште путовала је аутобусом и, пошто је преноћила, пеши-

⁴⁹ Глас, бр. 1, 1942, стр. 19.

це је преко Рогачице кренула у Поћуту. Један део партизана ове чете у покрету преко Пашине равни, успео је да ослободи рањене партизана које су заробили четници. Ту су убили једног поднаредника који је мучно рањенике. У том месту Другој пожешкој чети прикључно се Бранислав Атанацковић Шиља.

У Поћути је, 11. октобра, Јован Стаматовић саопштио Драгославу Марковићу да му се потврђује чланство у КПЈ (постао члан КПЈ у Крагујевцу јуна 1941.), а истовремено је примио за члана КПЈ Миливоја Никитовића. Од тада је у чети постојала партијска организација коју су сачињавали Јован Стаматовић, Албин Пиберник, Драгослав Марковић и Миливоје Никитовић.⁵⁰

Из Поћуте је чета продужила до села Лелића. То је био крајњи истурени фронт према Немцима у Ваљеву. У Лелићима чета је остала неколико дана. Немци су из Ваљева чинили испаде и једног дана су дошли у Лелиће и попалили куће око пута. Комбиновано Ужичко-Пожешка чета, заједно са Љубићком и једном Рачанском четом, извршила је на њих јуриш и потиснула их према Ваљеву. У суседству ових чета налазила се једна чета четника. Једног дана партизани су приметили да се четници повлаче, то им је било сумњиво, па су затражили преко курира мишљење Душана Јерковића, који је наредно повлачење према Ужицу. Чета је кренула усиљеним маршом преко Букова, заобилазећи Ражану, затим је прешла кроз Косјерић, где су се налазили четници и задржала се на Црнокоси. Ту је чета стављена под команду Момчила Смиланића.

Кад су се партизани Друге пожешке чете сакупили на Црнокоси, већ се чула борба у Карану. Уствари, то је била увертира за главни напад четника на Ужице. Радивоје Јовановић Брадоња, као заменик команданта Ужичког НОП одреда, послао је једну партизанску јединицу у Каран, где су је четници напали. Милadin Поповић је чету распоредио у стрељачки stroj према Карану. Настала је борба која је трајала око 2 часа. Отпор четника је савладан и заробљена је једна група од око 50 четника. Са њима су били Стојко Филиповић и подофицир Андреја Трифуновић, који је наишао као Дражин курир, а раније је био побегао из партизана у четнике. Сви заробљени четници смештени су у два камиона и под стражом спроведени у Ужице. У пратњи су били Јован Стаматовић, Миливоје Никитовић, Обрен Радовић, Боривоје Мићић и Драган Кораћ. По повратку из Ужица ови партизани нису могли ухватити везу са својом четом, јер су већ четници били кренули у напад на Ужице, па су се на Локви прикључили чети којом је командовао Бошко Видаковић.⁵¹

У току борбе са четницима у Карану рањено је више партизана. Сви су они после борбе у једном камиону транспортовани у Ужице у гимназију и учитељску школу, које су биле претворене у болнице.

⁵⁰ Драгослав Марковић тврди да му је чланство у Партију потврђено јуна 1941, а у Поћути од 11. октобра 1941. (Сећање Драгослава Марковића 24. XII 1974).

⁵¹ Историјат Друге пожешке партизанске чете у овом периоду је писан према сећању Драгослава Марковића 24. XII 1974. и Миливоја Никитовића 29. I 1975. године.

Док је Друга пожешка чета део борбе водила са непријатељем, Прва пожешка чета је била углавном распоређена по Ужицу и околини на разне дужности. Миливоје Радовановић Фарбин и Љубо Мићић налазили су се у штабу Ужичког НОП одреда.⁵² Матија Лапчевић и Видан Мићић помагали су Слободану Пенезићу Крцу у борби против пете колоне и обезбеђивали затвор у Ужицу. Један вод којим је командовао Бошко Видаковић био је на обезбеђењу Врховног штаба. Остатак чете био је смештен у Ужицу у касарни. Борац Прве пожешке чете Миленко Никитовић постављен је за заменика командира Треће ужичке чете, чији је командир био Никола Љубичић. Драгослав Митровић такође се налазио у Ужицу на дужности у штабу Одред, а Милијан Неоричић је учествовао као делегат на Оснивачкој конференцији Српског народноослободилачког омладинског савеза 17. октобра 1941. године.⁵³

Један део Прве пожешке чете са комесаром Аћимом Ивановићем налазио се после повлачења из Пожеге на стражи у Брелима, где су партизани обезбеђивали фабрику кожа. Ту су се задржали неколико дана, па су повучени у Ужице. Тамо је Аћим Ивановић добио задатак од Милинка Кушића да са четом крене у правцу Узића, јер је била стигла вест да су четници прешли на територију Ужичког среза и да их заустави. Овај део Прве пожешке чете стигао је возом између Горјана и Узића, а одатле је кренуо у стрељачком строју. Шеф станице у Узићима обавестио је партизане да су четници долазили, али да не зна у ком су правцу отишли.

Из Узића Аћим Ивановић је послао патролу у Висибабу, али ни тамо није било четника. Затим је ухватио везу са Миланом Божићем, који је командовао партизанским снагама на сектору Трешњица — Каран — Висибаба, односно на тремећи трију срезова. Прва пожешка чета остала је на положају Расна — Висибаба око три дана, а потом се повукла у Ужице.

Нови задатак за чету био је да крене на терен Подбукова између Ражане и Ваљева. Ту је чета требало да се стави под команду штаба Ваљевског НОП одреда у Бачевцима. На том терену налазили су се четници иза леђа партизанског фронта и пошто се претпостављало да би четници могли напасти партизане са леђа, задатак Пожешке чете био је да их онемогући, а око Немци продру кроз положаје Ваљевског НОП одреда чета је имала задатак да их задржи, док се на Буковима не организује одбрана.

Прва пожешка чета до Подбукова пребацила се камионом и ту је остала око 15 дана. Чета је бројала око 100 бораца и била подељена на три вода.

Четници Драже Михаиловића у то време налазили су се у Ражани где су заробили курира Ваљевског НОП одреда. Телефонским путем Жикица Јовановић је тражио да Прва пожешка чета нападне ове четнике, разоружа их, ослободи курира, а њих спроведе у штаб одреда. Пожешкој чети је било препоручено да не води борбу, једино у случају ако четници пруже отпор, онда да се пуца.

⁵² Сећање Миливоја Радовановића, 10. II 1975.

⁵³ Сећање Милијана Неоричића, 6. V 1974.

Кад је добила овај задатак чета је превезена до Шумске куће на Буковима где је направљен план да се опколи Ражана. Како су се кретали ноћу водичи и патроле су наилазили на четнике, па је било пушкарења. Ипак су четници били изненађени и они који су били смештени у школи у Ражаној у нареду су се повукли. Међу њима је био и капетан Радојевић. Око 28 четника је заробљено, а заплењени су вагон пшенице и два вагона кромпира.

Заробљене четнике командир Прве пожешке чете Велимир Мићић је постројио и одредио 25 партизана, међу њима и Петра Лековића, да их спроведу до штаба Ваљевског НОП одреда у Бачевцима. Са њима је пошао и командир, а комесар Аћим Ивановић, са осталим борцима, остао је у Ражани да припреми транспорт заробљеног материјала. Велимир Мићић је оставио Миломира Мићића, учитеља и поручника да га замени.

Сматрајући да су четници разбијени део чете који је остао у Ражаној није предузео све мере опрезности и обезбеђења. Осим тога, не знајући да су четници у Косјерићу сами су се партизани открили преко телефона да се налазе у Ражаној, па су четници, добивши обавештење да су партизани протерали четнике из Ражане, организовали напад и успели да изненаде Прву пожешку, која није била спремна за одбрану, односно није очекивала тако брзо четнички противнапад.

Једна десетина Пожешке чете, у којој су били Благоје Трифуновић, Светислав Томић и Радојко Тошић, налазила се изнад цркве на брегу на предстражи. Друга десетина отишла је у потеру за одбеглим капетаном Радојевићем. Остали су сакуњали плен. Четници су изненада отворили јаку ватру. Момчило Јовановић Шоле поставио је на улици, на брисаном простору митраљез и покушао да дејствује, али је погинуо. Посебно се истакао Лука Станић, који је дејствовао са пушкомитраљезом иза једног стога сена и захваљујући његовом дејству, највећи део партизана се повукао уз поток према Буковима. Партизани су почели да се повлаче у нареду. Борба је трајала око 2 часа. Том приликом погинула су петорица партизана, а 19 је заробљено, међу њима и Миломир Мићић. Тада су погинули: Момчило Јовановић, Милија Кулизић, Радивоје Павићевић, Лазар Обреновић и Сретен Кораћ.⁵⁴

Од заробљених партизана четници су одмах стрељали Милорада Кречковића и Миломира Мићића, заменика командира чете, а осталих 17 заробљених партизана четници су спровели на Равну гору. У селу Словцу, са осталим партизанима, предали су их Немцима а ови су их стрељали у Ваљеву 27. новембра 1941. године.

Комесар чете Аћим Ивановић је дошао са остатком чете и јавио се штабу Ваљевског НОП одреда у Бачевцима. Жикица Јовановић и Стеван Филиповић су им предложили да одмах крену преко Рогачице у саставу Ужичког НОП одреда. Они су им предложили да се крећу преко Повлена и избегавају сусрете са четницима, јер се било сазнало да четници припремају напад на Ужице. Био је то крај октобра 1941.⁵⁵

⁵⁴ Према сећању Радојка Тошића, 13. XII 1974, Аћима Ивановића, 15. XII 1955. и Боривоја Мићића, 22. X 1975.

⁵⁵ Према Сећању Аћима Ивановића.

Од Бачеваца до Мравињаца партизани Пожешке чете нису се срели са четницима. У Мравињцима су затекли око 18 болесних четника које нису дирали. Одатле су мислили да ће најкраћим путем преко Варде стићи у састав Ужичког НОП одреда. Међутим, у току ноћи су залутали, али су, ипак, сутрадан, преко Зарожја, стигли у Рогачицу.

У тој ноћи, док су лутали тројица партизана из Пожешке чете остали су на Пашиној равни у партизанској болници. Њоме је руководила Јулка Мештеровић. Кад је 30. октобра 1941. године кренула по санитарски материјал у Рогачицу четници су опколили болницу и заробили рањенике. Један рањеник је успео да побегне и обавести Јулку, која се враћала из Рогачице ка болници. Она се вратила у Рогачицу и обавестила Бурју Мештеровића, а овај Врховни штаб о заузимању болнице. Одмах је била упућена Прва пожешка чета, која је заједно са Тамнавцима ослободила рањенике на Пашиној равни и рањеници су били евакуисани у Рогачицу.⁵⁶

У ослобађању болнице није учествовала цела чета. Један део, око 20 бораца, остао је у Рогачици који је убрзо као појачање упућен у Косјерић. Кад је болница ослобођена чета је кренула према Косјерићу и срела тих 20 партизана које су четници били потисли из Косјерића. Тада је обједињена чета почела да гони четнике и намеравала је да заузме Варду.

Међутим, стигло је наређење из штаба Ужичког НОП одреда да се чета повуче у Ужице. По доласку у Ужице комесар чете Аћим Ивановић је ту остао са 36 бораца, а Велимир Мићић, командир чете са осталим делом чете је отишао у Пожегу.

Од Аћима Ивановића Милинко Кушић је тражио да напише извештај о борби са четницима у Ражани. Требало је тај извештај да потпишу командир и комесар. Велимир Мићић је већ био сачинио извештај а Аћим Ивановић се није сложио да га потпише, па су заједнички написали и предали нови извештај. Међутим, Кушић је позвао у штаб Ужичког НОП одреда Аћима и рекао му да ће доћи у чету да га посети. Истог дана дошао је у учитељску школу где је био смештен део Пожешке чете и испитивао не само Аћима него и остале борце из чете, о томе како се одиграла борба у Ражани. После истраге Аћим је послат у Пожегу,⁵⁷ а Велимир Мићић затворен.

Без обзира на повремене сукобе са четницима, руководство народноослободилачког покрета је стрпљиво водило преговоре са штабом Драже Михаиловића. После разговора између Тита и Драже у Струганику питање сарадње са четницима било је стално на дневном реду Врховног штаба. Након саветовања у Столицама на Равну гору су ишли Александар Ранковић и Милош Минић, а било је договорено да се следећи састанак између Тита и Драже одржи у Косјерићу. Међутим, Дража, под изговором да је спречен, није дошао на овај састанак. Због тога је Тито одлучио да оде на Равну гору и поново разговара са Дражом Михаиловићем о сарадњи у борби против окупатора и да се отклоне неспоразуми и сукоби, ко-

⁵⁶ Јулка Мештеровић, Лекарев дневник, Београд 1968, стр. 70-75.

⁵⁷ Сећање Аћима Ивановића, 15. XII 1955.

јих је, како смо видели, нарочито било око Пожеге, затим Косјерића, Ариља и Ивањице.

У вези са предстојећим састанком Тито је упутио писмо Дражи Михаиловићу 20. октобра 1941. године са конкретним предлозима за споразум. Ти предлози су предвиђали заједничке војне операције и у ту сврху стварање заједничког оперативног штаба, заједничку опрему и исхрану бораца, заједничку расподелу плена према потребама фронта, обостране команде у ослобођеним местима, стварање сталних заједничких комисија у командама места и централне комисије при заједничком оперативном штабу за решавање спорних питања најхитнијим поступком, организацију привремене власти кроз форму народноослободилачких одреда и стварање централног народноослободилачког одбра, против присилне, а за добровољну мобилизацију, за дисциплину свих одреда према својим вишим командама, немилосрдну борбу против разних петоколонаша и шпијуна, заједничку акцију против разних непријатељских четничких група и чишћење позадине од сумњивих елемената.⁵⁸

Дража Михаиловић је одговорио 22. октобра да шаље капетана Митића за преговоре «у вези са војничком ситуацијом». Вероватно је преко Митића постигнут договор да дође до поновог сусрета између Тита и Драже у селу Брајићи 26. октобра 1941. године.

Овог пута на преговоре пошли су: Јосип Броз Тито, Сретен Жујовић, Митар Бакић са пратњом од десетину партизана у једном аутомобилу и камionsу. Возила су била дотрајала, а кретали су се сеоским путевима. Негде у Добрињу срели су Вучка Игњатовића, са којим је Жујовић већ водио преговоре у Пожеги, па је Жујовић предложио да зауставе колону и поразговарају са њим. После кратког разговора наставили су пут.⁵⁹

У Брајевићима је постигнуо споразум у следећем: да обе команде мобилишу и даље на исти начин, да војске остану где јесу, да се избегавају сукоби, а да се акције координирају: да седиште Врховног штаба народноослободилачких партизанских одреда Југославије остане у Ужицу, а да седиште штаба Драже Михаиловића буде у Пожеги; да подела плена буде заједничка; да транспорт трупа и материјала буде слободан по целој ослобођеној територији, да се створи мешовити ратни суд за суђење пљачкашима и другим непријатељима народа, да се води брига о обезбеђењу становништва, да се штабу Драже Михаиловића из Фабрике оружја испоручи 1200 пушака и да се од 55 милиона из Ужичке народне банке сваком од штабова додели по 5 милиона динара, а да се од остатка пружи помоћ избеглицима.⁶⁰

На суђењу после рата Милош Глишић је изјавио да су биле постављене mine на мосту и да су се у последњем тренутку четници предомислили и зауставили делегацију да би разминирали мост.⁶¹ То је било 27. октобра, а исто вече четници су скинули са воза

⁵⁸ ЗБ НОР, I, 1, стр. 203-207.

⁵⁹ Јован Радовановић, 67 дана Ужичке републике, Друго издање, Београд 1972, стр. 129.

⁶⁰ Јован Марјановић, Прилози историји сукоба Народноослободилачког покрета и четника Драже Михаиловића, Историја XX века, књ. I, Београд 1959, стр. 208.

Милана Благојевића и убили на што су Покрајински комитет и Главни штаб за Србију оштро протестовали.

Брајићки споразум трајао је врло кратко време. После одласка партизанске делегације четници су одмах почели са припремама за напад на Ужице. Вероватно се мислило да ће народноослободилачки партизански одреди бити мање спремни за одбрану после постигнутог споразума. Тај споразум је нарушаван од првог дана.

У Пожеги од доласка четника догађали су се стално инциденти о чему говори саопштење Врховног штаба НОП одреда Југославије од 4. новембра 1941. године у коме се о томе, између осталог, пише: »Команда четника у Пожеги, на челу са капетанима Игњатовићем, Глишићем и Маринковићем предузела је зверске прогоне пожешких партизана и њихових породица. На путу кроз Пожегу били су заустављани и пљачкани партизански транспорти, као и транспорти жита и намирница за ужичко становништво. Задржан је и опљачкан један транспорт од 300 пушака и много муниције, упућен партизанским и четничким одредима који су се борили против окупатора код Горњег Милановца. Хапшени су, зостављани и убијани партизански курири и путници партизани. У Пожеги је пружено гостопримство и закључен савез између команде четника у Пожеги и разбојничке банде Боже Јаворског, која је нападала партизана и пљачкала народ у ариљском и моравичком срезу и припремали напад на Ужице«.⁶¹

Врховни штаб показао је чврсту решеност да се држи постигнутог споразума у Брајићима. Већ следећег дана пустио је све четнике које су из разних разлога ухапсиле партизанске војне власти. Пожеги је додељено 5.000 кг. жита иако је Ужице у њему оскудевало, а штабу Драже Михаиловића на Равној гори 500 пушака и 24.000 метака.

Такође био је запажен и апел о јединству четника Драже Михаиловића и партизана у борби против окупатора, који је штабу Ужичког НОП одреда поднела група грађана из Годовика. Они су тражили да се оствари јединство да би на миру могли да уберу летину. Док је штаб Ужичког НОП одреда прихватио овај апел, четничка команда у Пожеги га је не само одбацила, него је организовала напад на Годовик, али су сељаци пружили оружани отпор и четници су се повукли.

Уместо поштовања споразума четници су се увелико припремали да заузму Ужице. Овај напад припреман је по наређењу Драже Михаиловића, мада је он на суђењу 1946. године покушао то да порекне и да га је, тобож, Игњатовић обавестио о нападу четника на Ужице тек пошто је изгубио Пожегу.⁶²

За напад се нису припремали само пожешки четници, него и четници у свим местима око Ужица, из чега се може закључити да је заповест за напад потекла од Драже Михаиловића, а да се није радило о некој самовољи пожешких четника. О припремама за напад на Ужице каже се: »У Пожези и неким другим местима

⁶¹ ИРПС, Библиотека, Сећање Сретена Жујовића.

⁶² Борба, 8. XI 1941.

⁶³ Дража Михаиловић, Пред судом, стр. 117-119.

настало је опште хапшење партизана, чланова народноослободилачких одреда и њихових пријатеља. На територији ужичког среза отпочела је општа мобилизација четника и кретање њихових наоружаних формација ка Ужицу. У Карану су четници напали транспорте муниције за Ваљевски фронт, упућене борцима који бране приступ ка Ужицу и том приликом убили једног партизанског шофера.⁶⁴

Кад су оценили да су спремни четници су кренули у напад на Ужице, центар народноослободилачког покрета у Југославији. План за напад на Ужице разрадио је четнички командант Пожеге, капетан Вучко Игњатовић. Иако носи датум 1. новембра тај план је припремљен раније. У заповести се даје образложење зашто се предузима напад као да су, тобож, партизани напуштали положај, или чекали да четници »сврше посао са непријатељем па потом да, како то они кажу, ослободе народ и успоставе своје власти«. Врхунац демагогије чини онај део образложења, где се каже да се напад на Ужице предузима »у циљу спровођења закљученог споразума и ради заштите наших људи у Ужицу, на основу наређења команданта четничких одреда југословенске војске, Пожешки одред у заједници са Златиборским, Рачанским и Ужичким одредом ући ће у Ужице«.⁶⁵

Стојко Филиповић је располагао са 250 четника у Карану и Рибашевини. Исто тако требало је да поступи и наредник Драгачевић у Добродолу, који је располагао са око 50 четника. Међутим, Игњатовић није знао да је Стојко Филиповић већ изгубио борбу у Карану и да је заробљен са својим четницима.

Не знајући за то капетан Вучко Игњатовић наређује поручнику Милану Танкосићу, да садејствује са овим четницима и изврши напад са својом и здравчићком четом правцем: Тврдићи—Стражевица—Пониковица—Каменица.⁶⁷ У току истог дана упутио је Танкосићу још једно наређење из којег се види да му је послао Доњодобрињску и Милићевачку чету, да од њих и од своје групе четника образује одред.⁶⁸

Истог дана, поред заповести за напад, Игњатовић је издао заповест за одбрану Пожеге и аеродрома у Татојевници. Одбрану Пожеге поверио је потпуковнику Редићу, а аеродрома капетану Милошу Марковићу. За одбрану Пожеге одређене су Бакионишка са 120, Жежевачка са 34 и Горњодобрињска чета са 30 четника, што је укупно износило 164 четника, а за одбрану аеродрома: Рошки одред са 109, Средњедобрињска са 16 и Горобињска чета са 23 чет-

⁶⁴ Борба, 8. XI 1941.

⁶⁵ АВИИ, Четничка архива, К-50, 50/1-1, св. 5629.

⁶⁶ АВИИ, Четничка архива, К-50, 2/1, св. 6626.

⁶⁷ АВИИ, Четничка архива, К-50, 22/2.

⁶⁸ АВИИ, Четничка архива, Св. 5630.

ника и 8 техничара на аеродрому што је укупно износило 181 четник. Према заповести за одбрану укупне четничке снаге које је требало да бране Пожегу износиле су 365 четника. Поред осталог, напоменуто је да се Пожега »апсолутно мора задржати у нашој власти по сваку цену«.⁶⁹

Колико није имао поверења у своје четнике који су се углавном састојали од мобилисаних сељака, показује део у Наредби, где Игњатовић наређује да се на зачелу сваке колоне одреди полицијско одељење: »које ће све, који изостану, хватати и приводити команданту колоне«.⁷⁰

Од правца Пожеге, према заповести, требало је да напада на Ужице 658 четника наоружаних пушкама, са 7 пушкомитраљеза и 38 коњаника. Ако ту укључимо и оне којима је командовао поручник Танкосић из правца Пожеге, требало је да напада на Ужике око 1000 четника.

Да се спрема напад на Ужице сазнала је партизанска обавештајна служба у Ужицу још 30. октобра и предузела мере безбедности. Најпре су похапшени сви сумњиви у Ужицу и блокирана је четничка команда места, а затим благовременом агитацијом и интервенцијом осујећене су Златиборска група и група из правца Биоске. Четници из правца Карана прерано су почели напад још 31. октобра и потиснули Чачанску чету до Пјевчеве механе, али су их ту одбили борци Прве Ужичке партизанске чете, делови Црногорске чете као и две чете Драгачевског батаљона. Погинуо је један Драгачевац а неколико је рањено. Првог новембра притекле су у помоћ Друга ужичка и Друга пожешка чета. Оне су под командом Душана Јерковића 1. новембра стигле на Црнокоосу, Друга пожешка чета добила је задатак да напада са положаја Црнокоса—Граница—Грујин камен — насеље Каран бочно на четнике, који су одступали према Трнави. Појава ове две чете унела је пометњу међу четнике и они су се дали у бекство. Том приликом четници су претрпели знатне губитке а око 30 је заробљено.⁷¹ Друга пожешка чета није имала у току ових борби губитака, осим што су на Црнокоси рањени Милинко Терзић, пушкомитраљезац, кога су из Карана пребацили у болницу у Севојну на лечење, и Драгослав Марковић.⁷²

Игњатовић не знајући да су четничке групације из других правца разбијене, кренуо је са пожешком групом четника у напад на Ужице у три колоне. Десну колону су сачињавале: Здравчићка, Табановачка и Доњодобрињска чета, под командом капетана Јовановић Алкибијада и кретала се правцем Трешњица — Локва — Чакарево брдо — Лазовина; средњу колону сачињавале су Висибабска, Глумачка и Душковачко-Каменичка чета, под командом поручника Илић Славољуба, која се кретала правцем Висибаба — Пјевин гроб — Шерел — Мендино брдо — Расадник у Крчагову. И лева колона у саставу: Рошка, Гугаљска, Ужичка и Годовичка чета, под командом капетана II класе Словић Милоша, кре-

⁶⁹ АВИИ, Четничка архива, К-50, 8/1.

⁷⁰ АВИИ, Четничка архива, К-50, 5/1-2, св. 5629-2.

⁷¹ Никола Љубичић, н. д, стр. 204-206.

⁷² Сећање Милинка Терзића, 23. XII 1974.

гала се путем Пожега — Ужице до Секулића брда. Резервом је командовао поручник Гајић Душан и она се кретала иза главнине.⁷³

Борба је почела најпре са десном колоном на Трешњици после пола ноћи између 1. и 2. новембра. Одбрану на Трешњици организовала је Прва ужичка чета и Рударска чета. Четници су окружили I ужичку партизанску чету и продужили напад преко Локве ка Ужицу.

Средња колона напала је Шерељ, који је бранила IV ужичка партизанска чета, коју су четници изјутра 2. новембра потисли и дошли до школе и цркве у Севојну.

У таквој за Ужице доста критичној ситуацији, Врховни штаб НОП одреда Југославије послао је на положај Караборћев шанац — Чакарево брдо — Растова коса Драгачевски батаљон, а Железничку чету на Мендино брдо, док је Доварје посела Одборничка чета У борбу против четника били су упућени и делови Друге рачанске партизанске чете која се затекла у Ужицу.

Четничка десна колона налетела је на партизанске положаје Караборћев шанац — Чакарево брдо — Растова коса и била одбијена и потиснута ка Трешњици, где се Драгачевски партизански батаљон спојио са Првом ужичком партизанском четом. Одбијен је и напад четника на Мендино брдо, предузет енергичан противнапад, тако да су поменуте партизанске јединице избиле пред мост у Пожеги у току 2. новембра 1941. године где су застале. Напад на Пожегу партизански команданти нису хтели да врше из покрета, јер су очекивали да ће четници пружити снажан отпор, па су хтели да овај напад припреме солидно.

Навели смо четнички распоред за одбрану, који је извршен још 1. новембра. План за напад на четничке положаје: аеродром, Вајзовину, Пожегу, и Глумач сачињен је у кафани у селу Здравчићима. У састављању овог плана учествовали су: Радивоје Јовановић, који је командовао свим партизанским снагама, Душан Јерковић, Сретен Жујовић, Слободан Секулић и Богдан Капелан. Сретен Жујовић је био дошао да обиђе партизанске положаје у току ноћи између 2. и 3. новембра. Са партизанским јединицама се налазио и поручник Ратко Мартиновић.

Према сачињеном плану напад на Пожегу требао је да почне 3. новембра изјутра. Предвиђено је било да се четници у Пожеги нападну из три правца са три нападне групе партизана. Десна група коју су сачињавали Ариљски партизански батаљон и Прва ужичка партизанска чета имала је задатак да нападне четничке положаје између Моравице и железничке пруге Пожега — Ужице. Основни правац дејства ове групе био је пут Ариље — Пожега. Требало је да она напада са југа и југоистока и да што пре избије на пут Пожега — Чачак и спречи повлачење четника према Јеминској Стени и Бакионици.

Централна нападна група састава: Драгачевски партизански батаљон, Четврта ужичка и Железничка партизанска чета, добила је задатак да напада правцем Висибаба — Пожега, лево и десно од пута Ужице — Пожега. Ова група нападала је на најутврђенији четнички рејон Вашариште.

⁷³ АВИИ, Четничка архива, К-50, 5/1-1-2.

Лева група, која је нападала Пожегу, имала је у свом саставу: Другу ужичку чету, Ариљску, Другу пожешку и делове Црногорске партизанске чете. Њима је командовао Душан Јерковић. Задатак је био да напада на Пожегу правцем Здравчићи — Глумач — Лисиште тежећи да Пожегу обухвати са севера и спречи четнике Драже Михаиловића да се повуку у правцу Табановића.

Напад је отпочео, као што је предвиђено, 3. новембра 1941. године рано изјутра. Ариљски партизански батаљон је закаснио, па је за обухват са десна било мало снага, односно само Прва ужичка партизанска чета. У току ноћи и четници су успели да среде своје редове и припреме се за одбрану. До подне се водила огорчена борба на прилазима ка Пожеги и партизанске јединице успеле су да се сасвим приближе Пожеги.

Десна колона, односно Прва ужичка партизанска чета, од Висибаве директно је напала Саставе и на тај начин избегла окршај са најјачом четничком групом на овом правцу на положају Вајзовина. Она је успела да заузме неколико кућа и избије на окуку Скрапежа. Потом је потисла четнике са аеродрома у Татојевци, а затим заузела жандармеријску станицу и продрла у Пожегу. Централна колона је избила на реку Скрапеж и ту је заподенула борбу усмеравајући главни напад према Вашаришту. Колона на левом крилу потисла је четнике преко Скрапежа и подишла селу Глумач, али су четници на овом правцу пружили жесток отпор. Кад су партизани заобишли и напали Глумач, четници су увидели да ће бити опкољени и повукли су се, а партизани заузели Глумач и пошли путем ка Пожеги. У сусрет им је наишао пун аутобус четника из Пожеге, које су сачекали у заседи и разоружали.

За то време централна колона је прешла Скрапеж и докопала се првих кућа, а на десном крилу Прва ужичка партизанска чета заузела је железничку станицу. Кад су осетили притисак са крила, четници суachelу у нареду да се повлаче и партизанске јединице у 15,30 часова успеле су да заузму Пожегу после неколико часова жестоке борбе.

Да су биле велике борбе показују и знатни губици на обе стране. Нарочито су четници претрпели велике губитке приликом повлачења са Вашаришта и из центра града, јер су налетели на лево и десно партизанско крило, која су обухватала Пожегу. Партизани су такође имали знатне губитке, око 30 мртвих и велики број рањених. Између осталих, у овој борби су погинули: Богдан Капелан, командант Драгачевског батаљона и Миладин Поповић на функцији заменика команданта Ужичког партизанског батаљона.⁷⁴ Богдан Капелан је погинуо у тренутку кад је вођена жестока борба на брисаном простору на око 50 метара од Скрапежа. Међутим, без обзира на губитке партизани су прегазили реку Скрапеж и упали у град. Истовремено са преласком реке Скрапеж ступили су у дејство партизански тешки митраљеви, па су четници сматрали да партизани располажу артиљеријом. У том тренутку и један партизански камион приближавао се мосту, а Сретен Жујовић, који је у зору пошао да обиђе јединице са Радивојем Јовановићем Брадоњом, у том моменту се од Висибаве приближавао мосту, покушавајући да

⁷⁴ Никола Љубичић, н. д, стр. 214-227.

обићу један део мочварног терена, али га је изненада погодио (дум дум) метак у пределу кичме. Један лекар, који се ту нашао, указао му је помоћ и он се брзо освестио и, иако рањен, пешице стигао у Пожегу. Ту су га превили, а увече га Иво Лола Рибар одвезао аутомобилом у болницу у Севојну, где је остао на лечењу до повлачења партизанских снага из Ужица.⁷⁵

При повлачењу из Пожеге четници Драже Михаиловића су издали наредбу да се сви који могу пушку носити, морају повући с њима, јер »партизани кољу, секу уши и носеве«. У наредби се запретило свима онима који се не буду повукли да се неће добро провести кад се четници поново врате у Пожегу. Са собом су из Пожеге повели и неколико партизанских симпатизера. На пример, одвели су скојевца Миодрага Марића, кога су убили 4. новембра у Лорету, а остале су одвели у Брајиће, и неке предали Немцима у Ваљеву.⁷⁶

Оцењујући касније ову борбу између четника и партизана код Ужица и Пожеге, друг Тито је рекао да је овде »почела прва жестока борба против класних непријатеља ове земље, против старог што је прије било. Нама је то дало повода да се дефинитивно одвојимо од оног што није хтјело борбу«.⁷⁷

Чим су заузеле Пожегу партизанске јединице наставиле су гоњење разбијањем четника према Добрињи. Увидевши да је и ову битку изгубио Дража Михаиловић је 3. новембра изјутра упутио у Врховни штаб одреда Југославије капетана Митића да преговара о примирју, али је овај у Здравчићима био ухваћен од предњих партизанских делова и одведен заменику команданта Ужичког НОП одреда Радивоју Јовановићу Брадоњи, који га је задржао до 14 часова а онда му омогућио одлазак у Ужице. У Врховном штабу Митић је тражио обуставу непријатељства и пренео поруку Драже Михаиловића да овај напад није изведен са његовим знањем, и да ће он извидети ко је крив да је дошло до овог сукоба. У Врховном штабу одговорено му је да се пристаје на обуставу ватре, с тим да се кривци који су изазвали борбу казне. Предложено је да се створи једна заједничка комисија која ће то испитати.

Поново је Врховни штаб показао добру вољу за сарадњу са четницима Драже Михаиловића, иако су они већ били потучени. Око 17 часова по подне 3. новембра четнички представници су прихватили понуђене услове и постигнута је сагласност да примирје које је објављено траје до поноћи. Исто вече изасланици Драже Михаиловића, капетан Митић и мајор Зарија Остојић, стигли су у Пожегу. Ту су разговарали са Ивом Лолом Рибаром, коме су показали Титово писмо и тражили да их партизани пропусте и пребаце колима до њихових јединица. Радивоје Јовановић Брадоња је наредио Јовану Стаматовићу да нађе кола и шофера. Он је одредио Миодрага Ковачевића скојевца из Пожеге, који их је одвезао, али се никада није вратио, јер су га вероватно четници убили. Четници Драже Михаиловића ни овог пута нису одржали дату реч.

⁷⁵ ИРПС, Библиотека, Сећање Сретена Жујовића, стр. 246-249

⁷⁶ Јован Стаматовић, н. ч, стр. 331.

⁷⁷ Тито, Говор поводом десетогодишњице ослобођења Ужица 24. IX 1951; Говори и чланци, Загреб, 1959, стр. 139.

Током ноћи они шаљу ултиматум партизанској команди да до поноћи напусти Пожегу. Разуме се да је овај ултиматум одбијен и да је настављено гоњење четника према Равној гори.⁷⁸

По заузимању Пожеге Прва пожешка партизанска чета дошла је у Пожегу и распоређена је да врши обезбеђење вароши, а Друга пожешка чета наставила је да гони четнике Драже Михаиловића у садејству са другим јединицама Ужичког НОП одреда. Уствари дошло је до раздвајања комбиноване Ужичко-Пожешке чете и створена је Друга пожешка чета, која је добила задатак да дејствује правцем Стрмац—Косјерић—Субјел—Тометино—Поље—Прањани. Командир је био Радосав Ковачевић, а политички комесар Јован Стаматовић.

Упад четника Драже Михаиловића у Пожегу 4. октобра 1941. године знатно је онемогућио политички и војни рад КПЈ у највећем делу пожешког среза, сем у селима: Годовику, Рачицама и Сврачковцу, где су продужили да раде народноослободилачки одбори и даље деловала партијска организација.

Када су протерани четници из Пожеге Срески комитет КПЈ наставио је делатност. Повећан је број његових чланова. Нови чланови Комитета постали су: Јован Стаматовић, Миливоје Радовановић Фарбин, Милијан Арсић и Милена Спасојевић. Делатност чланова Среског комитета углавном је била усмерена на војна питања, на организацију команди места, на мобилизацију, на снабдевање оружјем и другим неопходним средствима за вођење рата, а затим на организацију народне власти. За непуни месец дана у новембру 1941. године партијска организација је релативно омасовљена. Поред поменутих чланова Среског комитета, чланови КПЈ из Пожеге су били: Слободан Јовановић, Милка Срдановић, Стеван Стевановић, Мирослав Жарковић, Васа Крسمановић, Емилија Остојић, Перса Радовановић, Слободан Поповић Бакула и други.

У неким околним селима, услед мобилизације, партијска организација је престала да постоји, пошто су њени чланови отишли у партизанске чете. С друге стране, било је села у којима су и даље деловале партијске организације, на пример, у селима Лопаци, Пилатовићи, Прилипац и Краварица постојала је једна партијска организација, чији је секретар био Драгиша Голубовић и чланови: Илија Голубовић и Александар Чворовић из Лопаша, Стојан Целебџић и Илија Алексић из Пилатовића, Драгиша Чворовић из Краварица и кандидати Слободан Гусић, Милисав Босић и Владимир Бурђевић из Лопаша. Осим тога, у сваком овом селу постојали су народноослободилачки одбори. После повлачења партизанских јединица из овог дела Србије на терену ових села остали су да илегално раде Милојко Ђирјаковић и Драгиша Голубовић.

Врло је тешко утврдити саставе партијских организација у то време ван две пожешке партизанске чете, па и састав самог Среског комитета КПЈ. Није могло били објашњено када је Миливој Радовановић постао секретар Среског комитета и зашто је Крста Пајић замењен, а говори се да је и Венијамин Маринковић био

⁷⁸ Никола Љубичић, н. д, стр. 228-230; Јован Стаматовић, н. ч, стр. 321.

⁷⁹ Сећање Драгише Голубовића 11. VII 1974. и Радована Маркићевића 12. XII 1974.

члан Среског комитета после доласка за команданта места у Пожеги. На основу казивања савременика ових догађаја, Срески комитет КПЈ у новембру 1941. године деловао је у следећем саставу: Крста Пајић, Миливоје Радовановић Фарбин, Љубо Мићић, Аћим Ивановић, Јова Стаматовић, Милијан Арсић, Милена Спасојевић, Слободан Поповић Бакула и Венијамин Маринковић.⁸⁰

Такође је постојао и Срески комитет СКОЈ-а, чији је секретар био Слободан Поповић — Бакула и чланови: Милена Спасојевић, Милијан Неоричић и један радник из гвожђарске радње.⁸¹

Под руководством Среског комитета КПЈ формиран су народноослободилачки одбори у околним селима и обновљени они који су формиран крајем септембра. Тако је Љубо Мићић ишао са Милијаном Арсићем у Јелен До, Жежевицу и Душковце да формира НОО.⁸² У Узићима је формиран НОО у саставу: Обрад Никитовић, председник и чланови: Милутин Алексић, Милорад Мијајловић, Драгољуб Илић и Стеван Суботић. Све што се сакупљало за партизане сабирано је у кући Милутина Алексића и одатле слато у Пожегу.⁸³ Народнослободилачки одбори формиран су и у Пилатовићима, Лопашу и Прилипицу. У Пилатовићима чланови НОО су били: Савић Радоје, Алексић Милован, Павловић Милован, Јанковић Живота, Маркићевић Милован, Маринковић Милун, Маринковић Милосав, Луковић Радомир и Маслаћ Мито; из Прилипа: Јаковљевић Младен, Недељко Радојевић Вукоман; из Лопаша: Мијаиловић Милић, Радичевић Велимир, Дмитријевић Љубо, Јанковић Радоје и Босић Милосав. У овим селима посебно је била активна женска секција која је прикупљала храну и одећу за партизане.

Напоредо са овом акцијом Среског комитета КПЈ и Среског народноослободилачког одбора у Пожеги, Срески комитет СКОЈ-а распоредио је своје чланове да обилазе поједина села и стварају одборе Српског народноослободилачког омладинског савеза. Тако су Милена Спасојевић и Милијан Неоричић обишли села Глумач, Здравчиће, Висибабу, Годовик и Горобиље и одржали омладинске зборове. На зборовима Милијан је говорио о циљевима народноослободилачког покрета, а Милена о издаје четника, наводећи њихове злочине. У сваком од поменутих места формирали су одбор Српског народноослободилачког савеза, а у Пожеги Срески одбор. По селима нису постојале скојевске организације.⁸⁴

Поново формирану команду места водио је Миливоје Радовановић, а кад је постао секретар Среског комитета ту дужност је преузео Венијамин Маринковић. Команда места у Пожеги се 7. новембра обратила народу среза пожешког наредбом у којој се захтевало да сви који су били заведени и поведени «против своје браће у слободном Ужицу могу да се врате својим кућама и да продуже редовне послове», затим, да сва лица која имају оружје, муницију, и осталу војничку опрему, донесу исте у Команду места. У случају да се не би поступило по овом захтеву предвиђене су нај-

⁸⁰ Сећање Миливоја Радовановића Фарбина, 10. II 1975. и Јована Стаматовића, 15. XII 1974.

⁸¹ Сећање Милијана Неоричића, 6. V 1974.

⁸² Сећање Милијана Арсића.

⁸³ Сећање Стевана Суботића, 5. VII 1974.

⁸⁴ Сећање Милијана Неоричића, 9. V 1974.

строжије казне. Исто тако, позивани су сви Пожежани који су напустили радње да се врате и наставе посао у радњама »које морају бити отворене. У противном ко не буде отворио радњу биће строго кажњен«.⁸⁵ Такође су биле забрањене и строго кажњаване разне врсте шпекулација и недозвољене трговине.

Срески народноослободилачки одбор организовао је и страже. У срезу је било око 60 стражара, а у Пожеги 12. Ова стража при среском народноослободилачком одбору звала се Одељење за борбу против пете колоне. Њен командир је био Миле Глишић, а комесар Новак Живковић. У том одељењу били су: Миливоје Никитовић, Петко Тановић, Вићентије Ковачевић, Здравко Вранешевић, Михајло Божићевић, Љубо Николић, Миломир Диковић, Миодраг Смиљанић Цимер.

У Пожеги, при Команди места, формирано је одељење за борбу против пете колоне, које је водио Новак Живковић, а помагао му је Миливоје Никитовић Фуртула. Ово одељење имало је задатак да врши службу обезбеђења, затим да води контраобавештајну службу, а употребљавано је у претресима и хапшењу непријатеља у граду и њиховом чувању у затвору. То одељење је било смештено у крајњој згради према мосту на реци Скрапезу, са леве стране, где је и раније био затвор. Све послове у вези са борбом против пете колоне држао у је у својим рукама Новак Живковић. Приликом ислеђења помагао му је судија Слободан Јанковић.

У затвору су постојале две врсте затвореника. Једну групу сачињавали су тежи кривци које је требало стрељати. Међу њима се налазио и бивши пилот Бабић, који је скинуо са воза Милана Благојевића, осумњичен да је учествовао у убиству.⁸⁶ Другу групу сачињавала су лица која су привремено притворена. Они су ослобађани али им је претходно указивано на разлоге због чега је против њих вођен истражни поступак и зашто су затварани. У Пожеги нико од ових затвореника није стрељан све до повлачења партизанских јединица из Пожеге, што јасно говори да се није ишло на класни обрачун него на ликвидацију само изразитих сарадника окупатора.

Када је избила експлозија у трезорима у Ужицу, 21. новембра, у току ноћи спроведена је рација у Пожеги, да се провери да се неко од непријатеља није увукао у град.

У Пожеги је постојало и Одељење милиције чији је задатак био да држи стражу на одређеним местима у граду, да врши претрес и проналази непријатеље, не само у Пожеги него и у околини. Оно је вршило и друге задатке. На пример, у кројачкој радионици нестало је конца и Команда места наредила је Радомиру Дабићу да изврши претрес код трговца Миливоја Поповића, кога је пријавила нека жена да јој је скупо наплаћивао шећер. Повод за претрес је био шећер, а кад је претресена цела кућа нађено је не само шећера, него конца и вуне. Све је то одузето и сачињен је записник, а роба је предата кројачкој радионици.⁸⁷

⁸⁵ АНМ, ТУ, рег. број 7653.

⁸⁶ Сећање Миливоја Радовановића Фарбина, 10. II 1975. и Миливоја Никитовића, 29. I 1975.

⁸⁷ Сећање Радомира Дабића, 11. VII 1974.

Срески народноослободилачки одбор формиран је на збору грађана у Пожеги после протеривања четника. На балкону зграде на Тргу појавили су се Миливоје Радовановић и Љубо Мићић и прочитали списак бд 13 одборника. Председник је био Љубо Мићић, потпредседник Срећко Перић, благајник Милан Петронијевић и чланови: Ковачевић Драгомир, Божић Милош, Стеван Стефановић, Јанковић Слободан, Жарковић Милосав, Радић Владимир, Светозар Остојић, Бадњаревић Ратомир, Милорад Тимотијевић Микота Штука и Арсеније Цвијовић. После избора одбор се састао и подељени су послови по секторима. Тако је Жарковић Милосав добио задатак да се брине о обућарској радионици, а Радић Владимир да набавља материјал за кројачку радионицу. Одбор је сакупљао добровољне прилоге у новцу и намирницама за фронт. Срећко Перић и Милан Петронијевић прикупили су знатне своте новца. Формирана је радионица за израду рубља, којом је руководио Милева Стефановић, а у њој су радиле Перса Радовановић, Емилија Остојић, Вранешевић и друге жене из Пожеге. Администрацију одбора водили су Слободан Јанковић и Стеван Стефановић. Ватрогасно одељење водио је командир Здравко Вранешевић.⁸⁸

Срески народноослободилачки одбор је радио и на прикупљању оружја и муниције. У том смислу је наредио Месном народноослободилачком одбору у Висабаби да из порушене зграде извади два противавионска митраљеза и пошаље на оправку Фабрици оружја у Ужицу. Такође су сакупљане авионске бомбе које су колима или возом пребациване у Ужице.

Знатна активност народноослободилачких одбора је била умерена на прикупљање хране за партизане на фронту и у Пожеги. Разне врсте хране прикупљане су добровољно или откупом. На пример, у новембру месецу откупљена су два вагона пшенице у Љубићу од сељака. Одборници Арсеније Цвијовић и Срећко Перић били су задужени за снабдевање партизанских јединица и грађанства. Они су били овлашћени да откупују и стоку на пијаци по слободним ценама.

У Пожеги је постојао магацин за смештај хране, одакле су снабдеване партизанске јединице у пролазу као и оне на фронту северно од Пожеге. Откупљена стока била је смештена у већу шталу, где је била обезбеђена довољна количина сена за њену исхрану. Приликом евакуације 29. новембра 1941. године залихе животних намирница, које се нису могле транспортовати, подељене су сиромашном становништву Пожеге.

Срески народноослободилачки одбор знатну пажњу посветио је производњи одеће и обуће. Према упутству Главног народноослободилачког одбора за Србију извршен је попис залиха текстила, коже, шиваћих машина и занатски радњи које су се бавиле израдом одела и обуће. Срески народноослободилачки одбор формирао је кројачку и обућарску радионицу које су биле смештене у просторијама војне шиваре. Кројачка радионица имала је око 10 радника и 5—6 шиваћих машина. Она је дневно производила око 30 пари одела, уколико није вршила крпљење. Обућарска радионица је углавном поправљала војничке цокуле, јер је било врло мало

⁸⁸ Сећање Владимира Радића, 5. VII 1974.

материјала за производњу нове обуће. Остали столарски, ковачки и други предмети израђивани су у приватним радионицама. Срески народноослободилачки одбор је исплаћивао новцем сваку требовану услугу. Такође је уредно, према могућностима, снабдевао радионице. У том циљу откупио је сав шајак и платно за војничко рубље, фон и др. затечено у складиштима и у радњама. Конфискована је затечена количина војничког одела и рубља не само од трговаца него и од сељака и, уопште, где је пронађена.

Срески народноослободилачки одбор водио је рачуна и о здравственој заштити. У Пожеги је отворена амбуланта у згради бивше жандармеријске станице. У њој је радио лекар Михаило Бошковић са још једним лекаром и 4 болничарке. Амбуланта је била снабдевена довољном количином лекова и санитетског материјала. Прихватила је и теже рањенике и указивала им помоћ, а потом упућивала у болницу у Ужице.

Срески народноослободилачки одбор издао је и једно упутство о заштити кућа у граду од евентуалног бомбардовања из ваздуха. Према том упутству свака зграда је требало да има на тавану одређену количину песка у цаковима и срески НОО обезбеђивао је тај песак који су грађани носили својим кућама.

Пошто се није могао снабдевати са стране Срески НОО одбор је морао да брине и о снабдевању грађана Пожеге. Тако је одређена откупна цена пшеници, а снабдевање петролејом вршено је из Јеминске Стене. Водило се рачуна и о електричним постројењима. Срески НОО је био запленио око 200 м³ дрва које су Немци били припремили за своје потребе и поделио становништву.

Као и у другим градовима слободне територије, и у Пожеги је био велики прилив избеглица из Босне и Словеније. Срески НОО се бавио њиховим смештајем и обезбеђивао им је исхрану и отворио мензу за исхрану сиромашних грађана и избеглица. Бригу о њима водио је Драгомир Ковачевић и, према његовом предлогу, додељивана је помоћ материјално угроженим лицима. Та се помоћ углавном додељивала у намирницама и огреву. Сиромашни грађани нису плаћали лекове и лекарске услуге. Извори финансијских средстава били су различити: добровољне прилоге дали су сами одборници. Тако, на пример: Милорад Тимотијевић Штукла дао је 20.000 динара, затим тројица одборника по 5.000 итд. Разрез на богатије грађане вршен је на 10.000 динара и том приликом се водило рачуна да се опорезују више они, који су се награбили развог материјала приликом капитулације краљевске југословенске војске у априлу 1941. године. Осим тога, Врховни штаб је доделио помоћ овом Одбору у висини од милион и по динара. односно све оно што се штампало у Ужицу.

Ради што успешније агитације и пропаганде инсталирани су звучници, а у разгласној станици радило је једно лице под надзором НОО. Пожешка књижара је била претворена у пропагандни центар у коме је било доста штампаног пропагандног материјала, односно св оно што се штампало у Ужицу.

Поред Среског народноослободилачког одбора, који је вршио функцију Месног НОО, формиран су месни народноослободилачки одбори у следећим селима: Годовику, Горобиљу, Рогама, Узићима, Висибаби, Здравчићима, Јелен Долу, Гугљу и Прилишцу, док

у северним деловима среза нису могли бити формирани НОО, јер је овај део Среза био изложен великом притиску четника Драже Михаиловића.

У граду Комунистичка партија је развила свестрану активност на ангажовању народних маса за народноослободилачки покрет. Између осталих активности треба поменути и свечану прославу 24-годишњице октобарске револуције. Неке јединице Драгачевског партизанског батаљона биле су повучене са положаја да би учествовале у прослави, а 8. новембра су отишле у борбу против четника Рачића на Црнокусу и Металку. На тргу у Пожеги одржан је збор партизанских јединица које су се затекле у граду. На збору су говорили Миливоје Радовановић, Љубо Мићић и Слободан Поповић.⁸⁹ За омладину и грађане била је посебно организована приредба у хотелу »Томашевић« коју је извела културно-просветна екипа из Ужица са којом је био дошао Аца Чизмић.

Нарочито је био плодан рад КПЈ са омладином и женама. Радам са женама руководила је Милена Спасојевић. У срезу пожешком својом активношћу истакле су се жене чланови КПЈ: Емилија Остојић, Славка Ивановић, Ружа Караклајић, Перса Радовановић, Стоја Мићић, Станимирка и Милка Срдановић, затим Милица Николић, Зора Цвијовић, Косана и Љубица Станић, Новка Мићић, Милева Никитовић и др. Са стране је дошла у Прву пожешку чету Бешка Бембаса Цветић која је радила на техници чете у Годовику, а касније у Команди места у Пожеги. Славка Ивановић учитељица била је руководиоца поште у Пожеги.

Жене у Пожеги и околини су прикупиле велике количине вуне, која је подељена женама по селима да плету чараше и џемпери за партизане. Овим конкретним радом деловало се и политички.⁹⁰

При ослобођењу Пожеге заплена је извесна количина шајка од четника који су се припремали да од тога шију одела. У касарни су одвојили једно одељење, сместили тај материјал и позвали кројаче и абаџије да донесу шиваће машине. Тако је настала кројачка радионица за партизане у којој је, између осталих, радио Гвозден Симеуновић који је водио ту радионицу. Нешто од материјала набављено је од пожешких трговаца, тако да је скројено и сашивено око 100 одела. Текстилни материјал није добављан из фабрике у Ужицу, него је употребљено само оно што се затекло у Пожеги.⁹¹

Такође су били окупљени сви обућари из града у касарни и формирана је обућарска радионица од 15 радника. Пошто није било ћонова употребљаван је опанчарски материјал. Дневно се произвело 10 — 20 пари обуће, а крпљена је обућа свим јединицама које су пролазиле кроз Пожегу. За раднике ових радионица није било заједничких кухиња, па су се хранили код куће.⁹²

На изванредан начин у активност народноослободилачког покрета укључили су се и Словенци избеглице. Према једном квислиншком списку наводи се око 18 Словенаца у Пожеги који су сма-

⁸⁹ Политика, 1. XII 1973.

⁹⁰ Сећање Милене Јосовић — Николић, 5. VII 1974.

⁹¹ Сећање Гвоздена Симеуновића, 5. VII 1974.

⁹² Сећање Милорада Цицварића, јула 1953.

трани за присталице НОП-а. То потврђује и Хијацинта Пивец која је на једном митингу у Пожеги 6. новембра примљена у СКОЈ зато што је писала паролe и извршавала друге задатке који су јој поверавани.⁹³

Уосталом читаво становништво Пожеге било је на одређени начин ангажовано да помаже НОП. Одлучујући улогу у мобилизацији тих маса за циљеве НОП-а одиграли су чланови КПЈ и СКОЈ-а. Окупатори и њихови сарадници касније су водили истрагу о томе ко је све из Пожеге учествовао или сарађивао са партизанима и успели су да сачине један списак од 113 лица која су активно учествовала у НОП-у. На први поглед из списка се може закључити да је половина од свих лица припадала занатским радницима. Међутим, тај списак је у сваком погледу непотпун, јер је број учеснику у НОП из овог града био знатно већи.⁹⁴

Новембра 1941. Прва пожешка чета налазила се на дужности обезбеђења у Пожеги и Јеминској стени, док се Друга пожешка чета одвојила од Ужичана и под командом Радосава Ковачевића наставила борбу са четницима Драже Михајловића према Равној гори правцем Субјел—Тометино—Поље—Прањани. Она дејствује у левој колони коју су сачињавале Друга пожешка, Црногорска и Словеначка чета и три чете Драгачевског батаљона. Напад на четнике изведен је око 13. новембра и лева партизанска колона успела је да одбаци четнике од Субјела преко Тометиног поља ка Равној гори.⁹⁵

Осећајући да на располагању нема довољно снага које би могле зауставити партизанско напредовање према Равној гори, Дража Михајловић се обратио мајору Јездимиру Дангићу, команданту четника у Источној Босни и затражио да овај одмах крене са 5—6000 својих четника и да што пре заузме Ужице и пресече железничку линију Вишеград — Ужице и Пожега — Ужице.

Дража Михајловић није обмањивао само Енглезе и избегличку краљевску владу, него је и свом потчињеном команданту давао погрешне информације. »Знајте да су нам комунисти напали мучки на дан 31. октобра ноћу и сконцентрисаним снагама гурнули на Пожегу, коју су после дводневне борбе заузели. Иако уз њине велике губитке. Колона која буде дејствовала на Косјерићу има да падне на позадину њихових трупа, које се боре са нашим деловима на Субјелу. Овај напад партизана на нас имао је за циљ да нам спречи долазак помоћи из Енглеске, која је требала да се дотури преко Пожеге. Од Лоднода смо добили већ неку помоћ, али она не може бити брза и ефикасна.

Треба дакле да нас енергично подржите да нам помоћ стигне како бисмо могли даље продужити нашу борбу против окупатора.

Треба да знате да се на челу партизана налазе хрватске усташе којима је за циљ да гурну наш народ у братоубилачки рат и да спреме одмазду над Хрватима. Зато журно свим снагама **напред по предњем.**⁹⁶

⁹³ Отворена срца, из Хронике људске солидарности, Марибор 1974, стр. 87.

⁹⁴ АВИИ, Нђа, К-29, 11/4-2.

⁹⁵ Никола Љубичић, н. д, стр. 247.

⁹⁶ АВИИ, Четничка архива, ВК-V-2.

Осим тога Дража Михајловић је тражио да се обавести мајор Тодоровић у Херцеговини и остали четнички команданти да се придруже Дангићу при дејству на Ужице.

У овим борбама са четницима према Равној гори командир Друге пожешке чете је био Радосав Ковачевић, а комесар Јован Стаматовић. Чета је бројала 67 бораца. Она је водила борбу у Прањанима од 15. до 20. новембра, када су четници били разбијени и насеље Прањани заузето. Партизанским јединицама које су нападале на Прањане командовао је Д. Јерковић, а четницима Звонко Вучковић.

Друга пожешка чета се зауставила у Прањанима, јер је Дража Михајловић, преко свог представника код партизана капетана Митића, затражио прекид ватре, пошто је Равна гора била опкољена. Врховни штаб је на ову молбу одговорио позитивно и наредио Душану Јерковићу да обустави дејства против четника Драже Михајловића.

Поново су поведени преговори на којима су са партизанске стране учествовали Александар Ранковић, Иво Лола Рибар и Петар Стамболић. Пошто је постигнут споразум о примирју морало се партизанима објашњавати зашто је то учињено, јер су многи партизани били огорчени на четнике због претрпљених губитака у борби за Пожегу и на другим местима.

При повратку партизанска делегација је прошла кроз Пожегу и ту је одржан митинг на коме је обавештено грађанство о поновном споразуму са четницима. На митингу су говорили Петар Стамболић, Љубо Мићић и Миливоје Радовановић.⁹⁷

У Прањанима Друга пожешка чета сместила се у Продановића куће. Ту је одржала партијски састанак а у Партију је примљен Радосав Ковачевић. Чета је држала положај према Леушићима. Једног дана Момчилу Смиљанићу стигло је из Леушића писмо Звонка Вучковића који га је позивао на разговор. Смиљанић је затражио добровољце у Другој пожешкој чети. Јавили су се чланови Партије: Јован Стаматовић, Милорад Донжулић, Перо Милутиновић и Драгослав Марковић и отпратили га на преговоре на којима му је Вучковић обећао да ће прећи на партизанску страну. Кроз положаје Друге пожешке партизанске чете прошли су у то време четнички официри Мирко Лалатовић и Радосав Бурић на преговоре са партизанским представницима у Прањане.

Непосредно пред немачку офанзиву на слободну територију у западној Србији, Друга пожешка партизанска чета, заједно са Првом аријском четом, добила је задатак да иде прма Тометином пољу и растера четнике капетана Петровића. Чета је ове четнике брзо разјурила према Равној гори.⁹⁸ Тада се чула топовска паљба са правца Рудника и од Краљева.

После постигнутог споразума са четницима о примирју, 20. новембра 1941. године, из Прањана је кренуо Драгачевски батаљон и сместио се неколико дана у касарни у Пожеги са Првим шума-

⁹⁷ Сећање Миливоја Радовановића Фарбина, Стенографске белешке, стр. 127-128.

⁹⁸ Према сећању Драгослава Марковића, 24. XII 1974. и Јована Стаматовића 15. XII 1974.

дијским НОП одредом. Боравак у Пожеги ове партизанске јединице искористиле су за то да борци поправе одећу и обућу. У току тог борава једног дана их је у касарни посетио друг Тито са Ивом Лолом Рибаром и Владом Зечевићем. Постројеним партизанским јединицама у кругу касарне најпре је одржао говор друг Тито. Говорио им је о издаји четника Драже Михајловића и нагласио да су партизани били на домаку победе али да то нису учинили из политичких разлога, као и то да све треба покушати да се спречи братоубилачки рат. Потом се обратио Шумадинцима и говорио им о Милану Благојевићу, кога су четници разоружали и убили у Пожеги и да ће им бити испуњена жеља да њихов одред носи његово име. Обраћајући се Драгачевцима, између осталог, рекао је, како зна да су добри борци и да су то показали у борбама против четника на Трешњици приликом одбране Ужица од четника и у Краљеву у борбама против немачких јединица. Такође је напоменуо да чувају успомену на свог храброг команданта Богдана Капелана. После Тита говорили су Влада Зечевић и Иво Лола Рибар.

Непријатељ је већ био отпочео напад на слободну територију Ужичке Републике. Вести о томе још нису стигле у Пожегу. Приликом проласка кроз Пожегу Милојко Бирјаковић је свратио у Драгачевски батаљон и обавестио борце да непријатељ надире са свих страна. Убрзо потом стигло је наређење да се Драгачевски батаљон пусти на одсуство три дана и он је из Пожеге отпутовао возом до Чачка. Одатле партизани су пешице отишли својим кућама. У Прилипац и Вирово отишли су са повећом групом бораца комесар Батаљона Љубиша Тодоровић и командир чете Десимир Бирјаковић. То је уствари био крај овог батаљона, јер прикупљање бораца са одсуства није успело и оно што је сакупљено одлуком партијске организације 3. децембра у Вирову је распуштено с напоменом да се свако сналази како зна и уме. Највећи број бораца Драгачевског батаљона, постао је плен окупатора и њихових сарадника.⁹⁹

Немачка врховна команда одлучила је у првој половини новембра 1941. године да је »заштита привреде, потребне за наоружање војске у старој Србији најпречи задатак«. О томе је расправљано на конференцији шефова немачких штабова и разних служби у Србији 14. и 17. новембра и одлучено по наређењу команданта Југоистока да се простор око Западне Мораве очисти од партизана.

За извршење тог плана употребљене су две доведене немачке пешадијске дивизије. 342-та дивизија доведена је из Француске и она је учествовала у борби са партизанским одредима у Мачви и Подрињу и 113-та дивизија која је била тек дошла са фронта из Совјетског Савеза. У офанзиви су учествовале и немачке посадне јединице у Србији, затим Недићеве и Љотићеве јединице, четници Косте Пећанца и Драже Михајловића. Непријатељ је био много надмоћнији.

Офанзива непријатељских јединица на слободну територију почела је 25. новембра 1941. године. Поменуће непријатељске снаге

⁹⁹ Јово Радовановић, Драгачевски батаљон Чачанског НОП одреда „Драгиша Мишовић“, рукопис, стр. 106-115.

кренуле су из три правца: из правца Ваљева—Пецка—Љубовија—Ужице, затим Ваљево—Ужице и Краљево—Чачак—Ужице. Партизанске снаге које су се налазиле на тим правцима биле су недовољне да се супротставе бројно надмоћнијем и технички боље опремљеном непријатељу. Партизанске јединице биле су развучене по разним деловима слободне територије, а ни Ужички партизански одред није био на окупу, јер се један његов део налазио на фронту према Равној гори у чијем се оквиру налазила и Друга пожешка чета.

Имајући у виду тренутну расподелу снага Врховни штаб народнослободилачких партизанских одреда Југославије је одлучио 26. новембра да се што упорније брани слободна територија, али је истовремено одредио правац повлачења према Санцаку, с тим да се неке партизанске јединице врате иза леђа непријатеља и да тамо наставе дејство.

Да би спровео одлуке Врховног штаба, у Пожегу је дошао Душан Вишић, члан Окружног комитета КПЈ за Ужице. Одржао је у пошти проширени састанак Среског комитета КПЈ на коме је пренео директиву Врховног штаба о мерама приправности за одбрану. Тада је одлучено да правац евентуалног повлачења буде Рупељево—Роге—Северово.

Већ 29. новембра на том правцу почела је из Пожеге евакуација намирница и осталих војних потреба, партизанских сарадника и неборачког становништва.¹⁰⁰

Уочи повлачења на 2—3 дана Миленко Никитовић је добио наређење да пође у Пожегу, где се јавио Венијамину Маринковићу и заједнички су на брзину разрадили план за одбрану Пожеге. У Пожеги и околини налазила се само Прва пожешка партизанска чета. И она није била лоцирана на једном месту. Један вод се налазио на обезбеђењу погонског горива у Јеминској стени, а остали водови су били развучени по Пожеги. Осим тога, стајало је на располагању нешто мало Милиције у којој се налазио Радомир Дабић и Одељење за борбу против пете колоне. Да би се становништво уверило да је повлачење привремено, одржан је збор на коме је Миливоје Радовановић говорио о томе да ће се партизани опет вратити.¹⁰¹ Венијамин Маринковић је захтевао да партизанске јединице остану у Пожеги до напласка Немаца и да тиме покажу народу да се не плаше непријатеља. Тако су углавном сви руководиоци и борци остали на својим дужностима 29. новембра.

Било је и изузетака да се понеко од њих повукао са комором и сарадницима НОП. На пример, Новак Живковић је отишао до Годовика са обећањем да ће се вратити а оставио је Миливоју Никитовићу затворенике, да он одтлучи шта са њима да ради. Све оне који нису били осуђени на смрт по наређењу Љуба Мићића, Никитовић је пустио, а остатак од око 15 затвореника упутио је у пратњу једне десетине партизана до Ариља. У спровођењу ове групе поред осталих учествовали су Гојко Јешић и Марковић Миљко.¹⁰²

¹⁰⁰ Јован Стаматовић, н. ч, стр. 333.

¹⁰¹ Сећање Миленка Никитовића, 23. XI 1975.

¹⁰² Миливоје Никитовић, тврди да је затвореника било око 15-20, а Миљко Марковић, који их је спроводио, каже да их је било 7 (према сећању Миљка Марковића 11. VII 1974).

Они су спровели ту групу и предали је Ариљској партизанској чети у Радобуђи. Такође и Аћим Ивановић је кренуо са комором 29. новембра изјутра у правцу села Роге.

Углавном, скоро сви партизани Прве пожешке чете са командом места затекли су се у Пожеги у време наилаaska Немаца у подне, 29. новембра из правца Косјерића. У неку рѹку сви су били изненађени. Очекивали су да ће стићи наређење за повлачење, а како је веза са Ужицем била прекинута, наређење није стигло. У том очекивању све их је затекла немачка моторизована колона која је из правца Косјерића ушла у Пожегу. Упад Немаца се очекивао из правца Чачка, а овај је био право изненађење.

Није могуће објаснити зашто на време нису издата наређења за минирање комуникација и мостова у правцу Чачка и Косјерића. Тек непосредно пред улазак немачких трупа на два сата у Пожегу Миленко Никитовић је послао три партизана, међу њима и Љубивоја Николића са авионским бомбама према Косјерићу, да њима поруше пут. Међутим, овај задатак није извршен, јер нису успели да поставе бомбе, а немачка колона је наишла, па су се морали повући преко Висибаве и Расне у Роге.¹⁰³

Тог дана немачки авиони су митраљирали и бацали бомбе на Пожегу и по околини. Због тога су сви партизани били сакривени по кућама.

Немачке јединице, дошле су у Пожегу из правца Ваљева 29. новембра у 12,30 часова. Било је то једно тенковско ловачко одељење 342. пешадијске дивизије и њеног Првог батаљона, који је најпре одбацило партизана уз помоћ авиона, који су пружили отпор на коти 327 на 4,5 км. северозавадно од Пожеге. Ова јединица припадала је групи Север А 342. пешадијске дивизије, која је имала задатак да нападне на Ужице из два правца, а један њен део, поменуто пешадијско одељење, да нападне на Пожегу.¹⁰⁴

Делови немачке 113. пешадијске дивизије, која је надирала од Чачка, стигли су у Пожегу 29. увече око 20,30 часова. Сачињавали су их 268. пешадијски пук са моторизованим одељењем.¹⁰⁵

Делови групе Север А застали су код моста на Скрапежу, да би се прикупила колона која се растегла. У Пожегу је настао метеж, када се сазнало да су Немци пред градом. Као што је описано, команда места није се довољно снашла у том тренутку. Никаква обезбеђења нису била истурена да би задржала непријатеља нити је било омогућено посадним партизанским јединицама да се организованије повуку. Тек када је немачка моторизована колона стигла на пијаву у Пожегу, почело је повлачење партизана по групама. Немци су покушали да спрече повлачење, тучући са мостова на Скрапежу из разних оружја.

Још са моста, при уласку у Пожегу, послали су један део својих јединица ариљским путем, зато да Пожегу обухвате са те стране и пресеку одступницу партизанима. Партизани су повлаче-

¹⁰³ Сећање Миленка Никитовића, 23. XI 1975.

¹⁰⁴ АВИИ, НАВ, Т-501, Р-250, С-454, 465, 477. Извештај 1а, 342. дивизије — Генералу Бемеу, 29. и 30. XI 1941.

¹⁰⁵ АВИИ, НАВ, Т-501, Р-250, 7-473. Извештај 1а, 113. дивизије опуномоћеном командујућем генералу у Србији Бемеу, 29. XI 1941.

ћи се пружили оружани отпор. Помиње се да су уништили немачког пушкомитраљесца и још неке немачке војнике који су покушали да их заробе.

Са пијаце Немци су кренули у три правца: једна група према Јеминској стени, друга према аеродрому у Татојевици, а трећа је запосела градско гробље. На железничкој станици и у касарни, успели су да заробе неколико партизана са оружјем. Кад су Немци ушли највећи део партизана заточен је у граду. Миленко Никитовић затекао се са једним водом партизана у суду, кад је улетео Слободан Јанковић судија, избебзмљен и обавестио их да Немци улазе у Пожегу. Били су почели већ да улазе и у двориште суда. Партизански вод успео је да сузбије немачке војнике из дворишта и да се без губитака повуче у правцу Годовика.

Кад су стигле немачке трупе у Пожегу командант места Венијамин Маринковић покушао је да бежи заједно са Милијаном Неоричићем, али је приликом прскакања једне оgrade погођен је од непријатеља, а Неоричић је успео да се повуче носећи са собом радио и писаћу машину, којима се служио Срески комитет СКОЈ-а и једну пушку.¹⁰⁶

Када су немачки мотоциклисти стигли на трг, у команди места се нашао Миливоје Радовановић Фарбин са неколико одборника. На брзину су се чланови НОО извукли из града. Једна група је ишла са Фарбином према Скрапежу, односно железничком мосту, а друга група десно од њега. Повлачећи се пуцали су на немачке војнике. Успели су да пређу железнички мост и ариљски пут и да се повуку.¹⁰⁷

Група партизана из западног дела града повукла се према Бакионици а из источног, како је већ описано, преко поља ка Годовику и Расној. Немци су покушали да пресеку одступницу партизанима, али нису успели и они су се углавном по групама повукли.

Партизански вод у Јеминској стени био је такође изненађен, али је успео да се повуче преко Мораве. Предходно је отворио славине цистерни да истиче бензин и нафта.

Приликом бомбардовања и уласка немачких јединица у Пожегу погинули су :Венијамин Маринковић, командант места Слободан Поповић Бакула, секретар Среског комитета СКОЈ-а, Милош Божић, кафеџија, а у селу Рогама Драгомир Ивановић, председник НОО села Роге и Миломир Шкүлетић, радник.

¹⁰⁶ Сећање Милијана Неоричића, 6. V 1974.

Summary

In the article »Uzička Pozega and the vicinity in the Revolution 1941. year« have been described the processes, events and personalities during the Republic of Užice, which is from the liberation of Pozega, September 22nd to November 29, 1941 when the city was occupied by the German troops again.

This period was extremely rich in revolutionary changes, characteristic not only for this part of our country but for all liberated territories in Yugoslavia. However, this area is specific. For the first time there appeared a clear differentiation and confrontation between the revolutionary forces led by the Communist Party of Yugoslavia and the antirevolutionary movement of chetniks led by Draza Mihailovic. Already then and there those forces clashed and fought, violently, so that Pozega has twice changed its government. Later on, Tito commented this fight of partisans and chetniks with the following words: »The first fierce combat against the class enemy of this country has started, the combat against the old ways that used to be. This was a cause for us to finally separate from those who did not want to join the combat«.

While Pozega was in partisans' hands; the whole population was engaged in helping the National Liberation Movement: two partisan units with over two hundred men from Pozega took part in fights on various fronts against the enemy.

This work also shows development of the people's government in the city and surroundings, as well as other organizations of the National Liberation Movement, economic and cultural activities, safety measures and other activities of the Movement, while this area was liberated from the enemy.